

NARODNI FRONT I KOMUNISTI

Do prihvatanja i razrađivanja ideje o antifašističkom frontu u Jugoslaviji došlo je u vreme oštih unutrašnjih socijalno-političkih previranja i nacionalnih sukoba. Šestojanuarska diktatura nalazila se na izmaku, kraljevski apsolutizam nije uspeo da vanparlamentarnim metodama održi državni i nacionalni unitarizam, ali se kriza međunacionalnih odnosa i građanskog društva u celini produbljivala, a teror nad komunistima nastavlja. Za KPJ je 1932. godine, kada je počela organizacionu obnovu, karakteristično da je morala vaspostaviti ilegalnu organizaciju, da je bila brojno nejaka, da se nalazila u dubokoj ilegalnosti, usmeravana iz inostranstva, podložna frakcijskim borbama i sektaškim skretanjima i, posebno, bremenita zabludama o nacionalnom pitanju.

U početku svog obnavljanja, KPJ je bila kadrovska partija i sekcija Kominterne, obavezna na međunarodnu disciplinu kao članica svetskog komunističkog pokreta, ali bez većeg uticaja u organima Kominterne, nalazeći se na marginama njene politike. Kominternu je odobravala kongrese i konferencije KPJ i potvrđivala sastav rukovodstva; istaknuti partijski kadar sklanjao se u SSSR, radio u aparatu Kominterne ili se školovao uz njenu pomoć; sekcije su i materijalno zavisile od nje. Radeći van Jugoslavije, rukovodstvo KPJ je još više podleglo uticajima organa Kominterne, koji su se pod Staljinovom vladavinom sve više birokratizovali i mešali u unutrašnji život sekcija. Merilo internacionalizma u međunarodnom komunističkom pokretu bila je odbrana Sovjetskog Saveza kao jedinog „socijalističkog ostrva“ u svetu. Obračunima praćeni sukobi oko vlasti u SKP (b) i Kominterni, kao rezultat birokratizacije partijskih odnosa i Staljinove prevlasti u ovoj međunarodnoj komunističkoj organizaciji, negativno su se odražavali i na čvrstinu nacionalnih partijskih organizacija. Tome treba dodati da je i etapa oštrog

antikapitalističkog kursa Kominterne, prevaziđenog međunarodnim pregrupisavanjem u Evropi i svetu posle pobeđe nacional-socijalizma u Nemačkoj 1933, ostavila debele naslage negativnog idejnog i političkog nasleđa. Period posle Šestog kongresa Kominterne označio je prevlađivanje ultrasektaštva u komunističkom pokretu, koje se razvijalo na osnovu procene o slomu kapitalizma i nastupanju revolucionarne situacije, procene čije posledice nisu mimoišle ni komunistički pokret Jugoslavije. Staljinovi napadi na socijaldemokrate kao na socijalfašiste i ogoljene klasne konfrontacije vodile su izolaciji komunista od masa radništva, seljaštva i sitne i srednje buržoazije.

Komunistička partija Jugoslavije ušla je u novu fazu borbe kadrovski desetkovana i organizaciono proređena tokom šestojanuarske diktature, ali naoružana iskustvom stečenim u tom periodu. Na poprištu revolucionarne borbe iznikle su nove generacije revolucionara u radničkim centrima, u robijašnicama, na selu i univerzitetima, koje će, u uslovima oživelih političkih borbi u Kraljevini, zajedno sa starim partijskim borcima poneti na svojim leđima organizacionu obnovu partije i njeno povezivanje s drugim nacionalno i socijalno ugnjetenim slojevima. Obnova KPJ 1932—1934. tekla je uglavnom samostalno, bez uticaja Kominterne, pa čak i Centralnog komiteta. Oživljavanje nacionalnih i političkih borbi u Kraljevini gotovo se podudaralo s politikom narodnog fronta, otvarajući mogućnosti za nove pristupe partije najvažnijim problemima jugoslovenskog društva, pristupe koji su sve više odgovarali njenoj vlastitoj analizi unutrašnjih i međunarodnih prilika posle okončanja otvorene diktature i suočavanja radničkog pokreta i demokratskih snaga s agresivnim fašizmom; tada se na dnevni red postavilo pitanje savezništva s demokratskim snagama društva i otklanjanja protivrečne situacije u kojoj je aktivnost KPJ u zemlji rasla, a njeno rukovodstvo ostajalo u inostranstvu.

Politika obrazovanja narodnog fronta, proglašena i prihvaćena na Sedmom, poslednjem kongresu Kominterne, jula-avgusta 1935, na kojem su istaknutu ulogu odigrali Georgi Dimitrov i Palmiro Toljati, doprinela je na odlučujući način proširivanju političke platforme KPJ. Orijentacija ka narodnom frontu predstavljala je dobro nađeno rešenje za obnavljanje revolucionarne borbe u novim uslovima i na revolucionarno-demokratskim osnovama, uz odbacivanje sektaštva i izolacije, karakteri-

stičnih za raniju liniju Kominterne. Narodni front u Jugoslaviji je bio „uža pojava“ daleko širih međunarodnih kretanja, izvedena iz shvatanja posle 1933. o fašizmu kao glavnoj opasnosti za sve demokratske države i progresivne pokrete. Novoproglašena antifašistička linija Kominterne imala je univerzalni karakter. Nacionalistička diktatura u Nemačkoj javlja se kao uvod u osvajačku politiku velikih razmera, internacionalnu ekspanziju fašističke ideologije i prakse i pregrupisanje velikih i malih evropskih država, koje je obuhvatilo SSSR, određujući, sovjetskim približavanjem Francuskoj i Čehoslovačkoj, odnosno pristupanjem Društvu naroda, i politiku Kominterne. Ukazujući na fašizam kao na glavnog protivnika radničkog pokreta i demokratije, Kominternu je raniju generalnu liniju borbe klase protiv klase zamenjivala politikom koncentracije demokratsko-antifašističkih snaga. Primer kao da su davali ujedinjeni nastupi anarhista, komunista i socijalista 1934. pred opasnošću od fašizma u španiji; ali ni predrasude i otpor novoj generalnoj orijentaciji nisu izostali. Za Lava Trockog narodni front je bio zabluda, prolazna stvar, epizoda koja je prikrivala jedino stvarno pitanje za komuniste: fašizam ili proleterska revolucija. Usvajanje nove politike u komunističkim partijama teklo je istovremeno s inercijom stare prakse. Kominternu je dugo razvijala nepoverenje prema građanskoj levici, socijaldemokratiji, državama koje su nastale posle 1918. — posebno prema Jugoslaviji kao versajskoj i imperijalističkoj tvorevini — i stvarala predubedenja o njima. Vodstvo međunarodne komunističke organizacije je nakon 1933. s naporom menjalo koncepciju o revoluciji kao neposrednom cilju komunističkih partija, vladajuću u međunarodnom revolucionarnom radničkom pokretu 1919—1933. Preorijentacija Kominterne ka politici narodnog fronta tekla je dosta sporo i neodlučno, što se vidi i iz odlaganja Sedmog kongresa, budući da je i ona bila iznenađena brзом pobedom nacionalsocijalizma u Nemačkoj i slomom nemačkog komunističkog pokreta, u koji su se od oktobarske revolucije polagale najveće nade, u čijem je porazu i sama doprinela svojim odnosom prema socijaldemokratiji.

Komunistička partija Jugoslavije je ideju o obrazovanju antifašističkog fronta prvi put iznela na Četvrtoj zemaljskoj konferenciji decembra 1934. u Ljubljani, ali na jedan maglovit i nedosledan način, propraćajući usvajanje antifašističke linije ispoljavanjem stare sektaške prakse u vidu parola o revoluciji

kao jedinom izlazu iz društvene krize i sovjetskoj vlasti kao perspektivi sutrašnjice. Rezolucija CK KPJ iz marta 1935. o stanju i zadacima partije značila je dalji korak u uobličavanju antifašističkog fronta, da bi već Okružnica br. 24, iz aprila iste godine, govorila o zadacima izgradnje „narodne fronte“. KPJ je bliže odredila politiku narodnog fronta tek na Splitskom plenumu juna 1935, uoči Sedmog kongresa Kominterne. U referatu Blagoja Parovića „vojno-fašistička diktatura“ je proglašena za zajedničkog neprijatelja svih demokratskih snaga. Put za njeno obaranje vodio je preko izgradnje što šireg antifašističkog fronta. U ime proširivanja političke platforme, Partija je tražila da se obustave napadi na reformističke i druge vođe, odstrani potcenjivanje sindikalne delatnosti, ostvari maksimalna legalizacija rada i istaknu takvi zahtevi i parole koje bi odgovarale raspoloženju masa. Na Splitskom plenumu jasno je rečeno da nacionalni osećaj nije tuđ proletarijatu i njegovoj avangardi. Komunistička partija Jugoslavije se u procesu izgradnje linije narodnog fronta nije gubila, ostajući osnovna i vodeća snaga, koja je davala pravac čitavom antifašističkom pokretu. Rukovodstvo KPJ je posle Splitskog plenuma i Sedmog kongresa Kominterne nedvosmisleno zauzelo gledište da se fašizam, glavni protivnik, može pobediti samo udruženim snagama radničke klase, seljaštva, nacionalno ugnjetenih naroda i svih ostalih demokratskih elemenata. Boreći se protiv međunarodnog fašizma i građanske diktature, a za narodni front, jugoslovenski komunisti su povezivali otpor fašističkoj agresiji s otvaranjem partije prema demokratskim snagama, izjašnjavali se za rešavanje nacionalnog pitanja, demokratizaciju političkog života i ostvarenje životnih socijalno-ekonomskih zahteva najširih masa naroda.

Prih\atanje linije narodnog fronta neposredno je bilo povezano s odbacivanjem teze o Jugoslaviji kao tvorevini velikih imperijalističkih sila na završetku prvog svetskog rata i o potrebi njenog razbijanja stvaranjem nezavisnih država, pošto je uočeno da bi one u novoj međunarodnoj konstelaciji lako mogle postati plen Italije i drugih susednih revizionističkih zemalja. Politika razbijanja Jugoslavije u periodu 1925—1934. bila je saglasna kominternističkoj viziji da se uništenjem čvorne zemlje versajskog sanitarnog kordona ubrzava revolucionarni proboj preko Balkana, kad je već zatajila revolucija u Zapadnoj Evropi. Jugoslovenski komunisti su u izmenjenoj situaciji

prilazili rešavanju nacionalnog pitanja u okvirima Jugoslavije kao državne celine i, po formi uređenja, buduće demokratske federativne republike. Ova promena gledišta o Jugoslaviji izražena je u Odluci CK KPJ iz avgusta 1935, u kojoj je stajalo da komunisti ostaju pri načelnom stavu o samoopredeljenju naroda s pravom na otcepljenje, ali da u njegovom ostvarivanju ne mogu a da ne vode računa o međunarodnim prilikama. Prema tome stavu, ukoliko bi hrvatski narod i drugi narodi Jugoslavije dobili garantije za ispoljavanje svog nacionalnog bića, komunisti se ne bi izjasnili za njihovo otcepljenje. Uvažavajući nacionalno pitanje u Kraljevini i pridajući mu pravi značaj,

« Partija je već u toj etapi revolucionarne borbe znala da izrazi i nedeljivost napora za nacionalno i socijalno oslobođenje jugoslovenskih naroda. Nekoliko meseci pre nego što će Četvrta zemaljska konferencija doneti odluku o stvaranju nacionalnih komunističkih partija, predstavnici Balkanskog zemaljskog sekretarijata Izvršnog komiteta Kominterne kritikovali su KP Jugoslavije i KP Rumunije da u svojoj borbi ne umeju da koriste nacionalne suprotnosti, „nacionalno ugnjetavanje“, značaj nacionalnooslobodilačke borbe, što bi se moglo izmeniti obrazovanjem partija „ugnjetenih nacija“. Ideja o nacionalnim partijskim organizacijama iznesena je na Četvrtoj zemaljskoj konferenciji KPJ, a počela je da se sprovodi osnivanjem komunističkih partija Slovenije, 17. aprila 1937. u Čebinama, blizu Trbovlja, i Hrvatske („hrvatska svadba“), 1/2. avgusta iste godine, u Anindolu kraj Samobora. S organizacione tačke gledišta, nacionalna partijska rukovodstva Slovenije i Hrvatske ostala su podređena CK KPJ, prema načelu demokratskog centralizma, ali su inače nastupala kao rukovodstva organizacija nacionalnog karaktera. U ovakvom odnosu KPJ prema vlastitoj organizaciji mogle su se nazreti konture budućeg federativnog uređenja Jugoslavije. Obrazovanje Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju 1937. kao da je nagovestilo stav partije u prilog individualizacije ove oblasti neposrednim povezivanjem Oblasnog komiteta za CK KPJ 1940. godine.

Reorganizacija KPJ proizilazila je iz potrebe za uspešnijom borbom u uslovima kada su buržoazije jugoslovenskih naroda i manjina pojačavale napore za reviziju oktroisanog ustava i državno preuređenje Jugoslavije na nacionalnim principima. Reorganizacija je trebalo da posluži i oštrijem suprotstavljanju nacionalističkim uticajima van KPJ, kao i njenom bržem kadro-

vskom razvoju. Ove organizacione promene opovrgavale su uvrežena mišljenja o anacionalnosti komunista, pokazujući radnim masama da partija uzima u obzir njihova nacionalna osećanja. Time, posebno u partijsko-političkoj i organizacionoj sferi, nisu dovedeni u pitanje jedinstvo KPJ i demokratsko-centralistički način odlučivanja. Sve nacionalne partije imale su predstavnike u jugoslovenskom partijskom rukovodstvu i ostajale podređene CK KPJ na osnovi demokratskog centralizma kao temeljnog organizacionog načela, na kojem je počivala zgrada partijske organizacije. U organizacionoj strukturi partije centralni komiteti nacionalnih organizacija nisu imali veća prava od pokrajinskih komiteta.

CK KPJ je objašnjavao pokrajinskim komitetima za Hrvatsku i Dalmaciju 5. februara 1935. da su sve komunističke partije, pa i jugoslovenska, izgrađene na boljševičkim organizacionim principima, među kojima su najglavniji demokratski centralizam i proleterski internacionalizam. Reorganizacijom, isticalo se, ne stvara se nikakva federacija partija već partija ostaje jedinstvena, rukovođena s jednog mesta — od CK, proleterska partija. Predviđeno je da KP Hrvatske obuhvati organizacije u Hrvatskoj i Slavoniji, uključujući Vukovar i Vinkovce (u stvari zapadni Srem), zatim sve organizacije u Dalmaciji, uključivši Dubrovnik, te napokon Banjaluku, Livno, Duvno, desnu obalu Hercegovine, isključujući Mostar, to jest zapadne oblasti Bosne i Hercegovine, naseljene hrvatskim stanovništvom, koje se graniče s Dalmacijom. Nasuprot Rezoluciji IV kongresa KPJ, koja je govorila o autonomiji Bosne i Hercegovine, nova podela nije vodila računa o stanovništvu Bosne i Hercegovine. Pripajanjem zapadnih delova Bosne i Hercegovine Hrvatskoj, kao da su ti delovi tretirani kao hrvatska teritorija, što je značilo podelu Bosne. Bosna i Hercegovina očigledno nisu tretirane kao posebnost, kao istorijska, ekonomska i politička celina i zajednica Srba, Muslimana i Hrvata. Kao da su bila prihvaćena stanovišta srpskih i hrvatskih građanskih stranaka o podeli Bosne i Hercegovine između reka Neretve i Bosne. CK KPJ je objašnjavao i odnos KPJ prema „jugoslovenstvu". „Kao što ime cjelokupne naše partije: KP Jugoslavije" — stoji u pismu CK — „ne označava da mi time priznajemo neku nepostojeću 'jugoslovensku naciju', već naprosto izražava teritoriju, na kojoj se rasprostiru organizacije naše partije, tako — osnivanje KP Hrvatske i Slovenije ne

znači, da mi time ne priznajemo postojanje drugih narodnih manjina na teritoriji Hrvatske i Slovenije ili da članovima KP tih zemalja mogu da budu samo Hrvati ili Slovenci." CK KPJ je upućivao na najveću budnost cele partije protiv „velikodržavnih oportunističkih elemenata", koji će prigovarati da se partija odriče „internacionalizma i popušta sitnom nacionalističkom elementu", ali i protiv onih koji stoje pod uticajem „hrvatske i slovenske nacionalističke buržoaske ideologije", koji bi oslabili organizaciju, budu li hteli propovedati federalizam u partiji nasuprot demokratskom centralizmu.

Odluka o reorganizaciji KP je ostvarivana u fazama, u periodu od 1937. do 1948. godine. Formiranjem partija u Sloveniji i Hrvatskoj Komunistička partija Jugoslavije je, s jedne strane, pronalazila protivtežu građanskim nacionalnim pokretima, a na drugoj strani proširivala kadrovsku osnovu partije. Sukcesivno ostvarivanje ideje o konstituisanju nacionalnih partija u Komunističkoj partiji Jugoslavije upućuje na postojanje nedoumica, različitih shvatanja, neraščišćenih ideja o pojedinim nacijama, kako u Komunističkoj partiji Jugoslavije, tako i u Kominterni. Makedonska partija u sastavu KPJ očigledno nije stvorena, jer balkanske komunističke partije (Jugoslavije, Bugarske i Grčke) nisu u tome imale istovetan stav. Na osnivanje pojedinih partija mogla je uticati i njihova slaba snaga u drugoj deceniji postojanja Kraljevine Jugoslavije. Što se tiče partije u Crnoj Gori ovaj momenat svakako nije dolazio u obzir, jer je bila reč o jednoj od najsnažnijih organizacija KPJ. Na odlaganje stvaranja KP Crne Gore najbitnije je uticala činjenica da nacionalno pitanje Crnogoraca nije bilo raščišćeno u KPJ. Crnogorci su se osećali Srbima, uključujući i najljuće crnogorske separatiste, ili je pak egzistirala dvojna svest (Crnogorci, u smislu vekovnog postojanja države, i Srbi, sa stanovišta etničkog porekla). Preovlađivala je, pri tome, ideologija internacionalizma, koja je nacionalni moment potiskivala u senku osnovne svesti o proleterskoj internacionalističkoj dimenziji partije.

Prema shvatanju rukovodstva KPJ, tada nije bilo potrebno da se osnuje i nacionalna partijska organizacija Srbije, pošto će nisu tražile srpske radne mase. Srbi se nisu osećali ugnjetenim[^] od drugih naroda, i njihova klasna borba nije imala karaktere borbe za nacionalno oslobođenje. Partijski protivnici zloupoy

trebljavali su nepostojanje nacionalne organizacije srpskih komunista tvrdeći da su ovi neravnopravni u KPJ.

Ima shvatanja da nesrpski prostor još nije bio razgraničen od faktički srpskog, da bi KPJ mogla pokrenuti stvaranje Komunističke partije Srbije u svome sastavu. Postoje i shvatanja da još nije bila sazrela situacija da se KP Srbije konstituiše kao nacionalna partija u sastavu KPJ, jer je bila reč o malobrojnoj i organizaciono-politički gledano slaboj srpskoj partijskoj organizaciji; ta shvatanja su, međutim, teško prihvatljiva, pogotovu ako se ima u vidu polet komunističkog pokreta u godinama koje su prethodile ratu, snažna antifašistička strujanja među studentima i inteligencijom pod vodstvom ili uticajem komunista, vidna uloga Univerziteta u Beogradu na čitavom prostoru Jugoslavije – univerziteta koji je predstavljao antifašističku tvrđavu i na kojem je delovala najjača organizacija SKOJ-a u Jugoslaviji – mnogobrojne manifestacije političkog karaktera, socijalno-ekonomski bunt radništva, jačanje partije na selu i demonstracije i okršaji sa snagama reakcije. Postojeće raspoloženje koje je razgorevalo Komunistička partija Jugoslavije kulminiralo je u odbacivanju Trojnog pakta i u događajima od 27. marta 1941, kada je komunistima pošlo za rukom da izvrše prvi značajniji proboj u stari politički sistem i donekle legalizuju svoju aktivnost.

Obnavljanje partijskih organizacija započelo je 1931. godine. Komunisti su u Srbiji od 1934. razvijali širok antifašistički pokret, organizujući štrajkove, ulazeći u URS-ove sindikate, osvajajući Univerzitet u Beogradu. Revolucionarno-demokratski pokret je bio u stalnom usponu od 1931. godine. Taj uspon može se pratiti i preko zborova Fronta slobode u Kruševcu i Kragujevcu, zborova za mir i protiv fašizma. KPJ u Srbiji uspela je da obnovi SKOJ na Univerzitetu i da stvori partijsku organizaciju od mladih komunista. Komunisti su na zborovima i u drugim akcijama izlazili iz ranijih „začaurenih ćelija“. Partija je ostvarivala i uticaj na žene, naročito preko časopisa *Žena danas*, koji su uređivali komunisti, izjašnjavajući se za nov odnos prema ženi, za njenu ravnopravnost, protiv skupoće, za ženska prava, za podršku republikanskim snagama u Španiji. Uticaj se neprekidno proširivao, jer su partijske parole i ideje „plenile ljude“, stoga što su se odnosile na životna pitanja radničke klase. Uoči rata započelo je prodiranje partije i na selo. Radnici-komunisti zaduživani su da na partijskim organi-

zacijama izveštavaju koliko su uticali na svoje rođake i prijatelje sa sela. Pokrajinski komitet je radio na nivou Biroa kao užeg tela (Aleksandar Ranko vić, Milovan Đilas i Spašeni ja Babović) i Pokrajinskog komiteta, čiji je sastav proširen na pokrajinskoj konferenciji maja 1940. godine. PK je radio preko izgrađenih komunista-instruktora. Pokrajinsko rukovodstvo odigralo je značajnu ulogu u događajima vezanim za demonstracije protiv pristupa Jugoslavije Trojnom paktu i manifestacije posle zbacivanja vlade Cvetković-Maček. PK je, prema kazivanju učesnika, „permanentno zasedao i rukovodio akcijom 27 marta". Milovan Đilas je napisao proglas PK povodom 27. marta. Josip Broz Tito je stigao iz Zagreba u Beograd avionom 29. marta, a o događajima u Beogradu su ga obavestili Mitra Mitrović i Vasilije Buha. Prema iskazima nekih savremenika-učesnika, međutim, sporno je da li je Tito govorio širem partijskom aktivu Srbije ili je bio u dodiru samo sa Đilasom, Radom Končarem, Ivom Lolom Ribarom i drugim rukovodiocima. Komunisti Srbije su stvorili uslove za ustanak (organizacija, propaganda, veze, formiranje prvih odreda, itd.). Celokupna aktivnost na oslobođenoj teritoriji Srbije nalazila se do izlaska Josipa Broza Tita iz Beograda u rukama Pokrajinskog komiteta, njegovih instruktora i ostalog kadra.

Sekretar Pokrajinskog komiteta je bio Aleksandar Ranković, čovek organizacionih sposobnosti, izvanredne memorije i razvijenog smisla za pojedinosti, koji je uživao autoritet u partiji i u Pokrajinskom komitetu. Tadašnji Rankovićevi saradnici govore o demokratskom načinu rada, dogovoru i zajedničkom zauzimanju stavova i sprovođenju odluka. Tada je svaka ćelija imala veze s instruktorima ili ljudima na određenim partijskim funkcijama, koji su, opet, bili povezani s radničkim ćelijama ili s rejonskim komitetom. Tako je ceo niz organizacija bio vezan s Pokrajinskim komitetom, bilo direktno bilo indirektno, preko mreže instruktora i viših kadrova. Ovakva organizacija odigrala je odlučnu ulogu u manifestacijama 27. marta 1941, omogućujući da se za jedan dan komunisti mobilišu i izađu na ulice. Dobra organizacija je bila karakteristična i za unutrašnjost Srbije. U štrajkovima, vidna je bila uloga Radoja Dakića kao člana Pokrajinskog komiteta, koji je po mišljenju suboraca imao „neverovatno ugleda među radničkom klasom Beograda", nalazeći se na čelu svih akcija metalaca. Pod njegovim uticajem iznikla je plejada rukovodilaca-radnika,

kasnijih članova rejonskih i Mesnog komiteta za Beograd: David Pajić, Miloš Mamić, Sreten Mladenović. Ljudi su kroz akcije izrastali i osposobljavali se za rukovodeće partijske funkcije. Beograd je mobiiisao kadrove i s Univerziteta na kojem su studirali ljudi iz cele zemlje, a u Beogradu se nalazio i *Priovrednik* koji je dovodio mlade ljude iz Like, Bosne i drugih krajeva u svoje domove na učenje zanata i trgovine; ti ljudi su potom, kao „šegrti“, upućivani širom Jugoslavije.

Teško je složiti se i sa stavom da Komunistička partija Jugoslavije nije razumela srpsko pitanje, to jest da je za nju bila jasna socijalna strana revolucije srpskih masa, ali ne i nacionalna dimenzija borbe u toku; time bi se praktično prihvatilo da je srpsko pitanje u Jugoslaviji bilo rešeno pod vodstvom njene buržoazije i dinastije ujedinjenjem u jednoj državi. Srpsko stanovništvo je više od bilo kojeg drugog u Jugoslaviji bilo rasuto, izmešano i teritorijalno nepovezano širom cele Jugoslavije, izuzmemo li Sloveniju. Đuro Cvijić, poznati hrvatski komunist, borio se još 1932. protiv šovinističkih shvatanja da prečanski Srbi ne pripadaju srpskoj naciji u Hrvatskoj. Ustajao je protiv njihovog iseljavanja, sličnog iseljavanju Grka iz Male Azije, to jest, premeštanja stanovništva u perspektivi. Stoga je i predlagao da se srpskom narodu na području od Gline do Glamoča i od Prnjavora do Plaškog prizna pravo na samoopredeljenje, jer su kompaktno nastanjivali središnji prostor hrvatske teritorije. U svesti naroda je, pri tome, bila živa i vladajuća ideologija o jedinstvu srpskog naroda u Jugoslaviji.

Ali, svi ti činioци ipak ne bi mogli da objasne odlaganje o kojem je reč, ukoliko bi se ispustio jedan od najhitnijih — vezanost KPJ za Kominternu, autoritet Staljina i uzor SKP (b), u čijoj organizacionoj strukturi ruska partija takođe nije imala status nacionalne partije, budući vezana za SKP (b).

Izjašnjavanje KPJ za jugoslovenski okvir života i državnu celinu Jugoslavije nije, razumljivo, značilo i njeno poistovećivanje sa zastupnicima koncepcije o jugoslovenskoj naciji, odnosno integralnom jugoslovenstvu, kao ideološke osnovice državnog i nacionalnog unitarizma. Dijametralno suprotnog shvatanja, komunisti su negirali šestojanuarsku ideologiju, priznajući nacionalnu individualnost svakog jugoslovenskog naroda, njegovu ravnopravnost s ostalima, i prava nacionalnih manjina. Savetovanje rukovodećeg partijskog aktiva Jugoslavije u Moskvi juna 1936, kojem su prisustvovali Milan Gorkić, Josip Broz,

Blagoje Parović, Filip Filipović, Vladimir Čopić, Edvard Kardelj i drugi vodeći komunisti, potvrdilo je stav KPJ o nacionalnom pitanju, usvojen 1935, zahtevajući sazivanje ustavotvorne skupštine Jugoslavije da bi se slobodno i bez preglasavanja odlučilo o svim pitanjima odnosa „narodnosti“ unutar slobodne, demokratske, federativne države. Taj stav partijskog rukovodstva o federaciji došao je do izražaja i u pismu CK KPJ Mesnom komitetu KPJ za Beograd (Veselinu Masleši), novembra 1936, o potrebi da vanparlamentarna opozicija formira vladu koja bi uživala narodno poverenje i u kojoj bi bila zastupljena i radnička klasa, a u cilju sprovođenja izbora s pokrajinskim kandidatskim listama. Tako bi Hrvati, Slovenci, Srbi, Makedonci, Crnogorci, pa i Vojvodina i Bosna i Hercegovina, mogli da obrazuju svoje nacionalne skupštine, odnosno sabore, s pravom suverenog odlučivanja o državnom uređenju, uz uvažavanje nacionalnih i regionalnih zahteva. Za KPJ je bilo osnovno da se narodi slobodno izjasne o državnom uređenju i osiguraju od svake hegemonije i ugnjetavanja. Platforma narodnog fronta morala je da izrazi i pravo nacionalnih manjina — Nemaca, Mađara, Albanaca — na ravnopravnost. Federativna država je trebalo da ima sedam jedinica: Srbiju, Hrvatsku, Sloveniju, Makedoniju, Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu i Vojvodinu. CK KPJ je izgledalo da je „srbijanska UO (udružena opozicija) (pa i jedan dio narodnofrontovaca) spremna da dade slobode Hrvatima i Slovencima, a ostale narode i provincije ona smatra srpskim. Srpska buržoazija na nov i rafiniran način želi da osigura svoju prevlast i hegemoniju nad Makedoncima i Crnogorcima, nad narodom u Bosni i Hercegovini i Vojvodini“. Pominjući sedam federalnih jedinica 1936, ali i nikada više u svojim dokumentima (Vojvodinu), Komunistička partija Jugoslavije htela je da se približi, odnosno izjednači sa nacionalnim zahtevima Seljačko-demokratske koalicije. Za KPJ je građanski način rešavanja nacionalnog pitanja i stvaranja demokratskog poretka bio „štur“ i „izvor novih borbi potlačenih naroda i pokrajina za svoju slobodu i ravnopravnost“. Za nesređeno stanje u Jugoslaviji KPJ je 1937. krivila beogradske vlastodršce, koji nisu bili spremni da priznaju nesrpske narode za ravnopravnu braću i dadu im odgovarajuća prava, ali nije skrivala nadu da će srpski seljak, poučen iskustvom, pomognut svojom „poštenom inteligencijom“ i udružen s radničkom klasom Srbije, odigrati krupnu ulogu u borbi za slobodu i demokratiju.

Saglasno novoj nacionalnoj politici Partije, interes radničke klase Srbije poistovećivao se s nacionalnim interesima srpskog naroda.

Politika narodnog fronta upućivala je KPJ na nov stil rada, izlaženje iz dubina ilegalnosti i izražavanje u novim oblicima, kao i na osvajanje novih sredina i ustanova, odbacivanje manira zavereničke delatnosti i razvijanje saradnje s građanskim strankama i socijalistima. Strategija savezništva tražila je odustajanje od sektaštva i bučne frazeologije, strpljivost u radu i obraćanje pažnje na nagomilane socijalne i ekonomske probleme radničke klase i naroda. Povezujući se s masama, KPJ je zadržavala predvodničku ulogu kao tumač njihovih interesa. Postala je najvažniji antifašistički činilac u frontu demokratije. Konspirativnost je bila sastavni deo borbe stalno ugroženih revolucionara, stil unutrašnjopartijskog rada zabranjene i progone KPJ, ali ova nije smela — prema direktivama rukovodstva — da prikriva svoju generalnu liniju i da se ne bori za usvojene stavove.

Partija je 1935. pokušala da legalizuje svoju aktivnost i propagandu preko Inicijativnog odbora Jedinствene radničke partije. Na petomajskim izborima nije uspela da samostalno nastupi protiv vladinog bloka i bloka Udružene opozicije, pa je članstvu dala direktivu da glasa za listu ovog drugog. Iste godine organizovani su masovni zborovi Fronta narodne slobode u Nikšiću, Banjaluci, Virpazaru, Cetinju, Sinju, Beogradu i drugim mestima. Komunisti su zbor Udružene opozicije u Kragujevcu avgusta 1935, koji su organizovali demokrati s Ljubomirom Davidovićem i zemlјoradnici, pretvorili u zbor Fronta narodne slobode. Na zborovima 1935. i 1936. oni su ustajali protiv režima i njegovih nedemokratskih metoda, za nacionalne slobode, otklanjanje ekonomskih nedaća i nagomilanih socijalnih problema, te napadali fašizam i njegovu agresivnost. Pored komunista, u akcijama Fronta narodne slobode u Crnoj Gori sudelovali su federalisti i zemlјoradnici. Na Belvederu kod Cetinja vojska i žandarmerija su 26. juna 1936. pucali u masu predvođenu komunistima u pokušaju da prodru u Cetinje i održe zbor. Građanski vođi istupali su protiv saradnje s komunistima. U ime Glavnog inicijativnog odbora Jedinствene radničke partije, Božidar Adžija je bezuspešno pokušavao da Mačeka privoli na saradnju koju su odbijali i demokrati Ljubomira Davidovića, levi zemlјoradnici Dragoljuba Jovanovi-

ća i socijalisti Živka Topalovića. Politika povezivanja KPJ s građanskim političarima i grupama u okviru narodnog fronta i sporazumi o akcionim nastupima ostvareni su jedino u Vojvodini 1936. na opštinskim izborima, ali ova saradnja nije bila dugog veka. Politici narodnog fronta privremeno su pružali podršku Dušan Bošković i Milan Kostić (samostalni demokrati), pristalice Mačeka (HSS), Jovana Jovanovića (Savez zemljoradnika), Dragoljuba Jovanovića (zemljoradnička levica) i Ljubomira Davidovića (Demokratska stranka).

Težeći da proširi uticaj i prodre u nove sredine, KPJ je 1936. napustila ideju o osnivanju Jedinственe radničke partije, koja se pokazala preuskom jer bi van njenih okvira ostali seljaštvo i potlačeni narodi. Krajem 1937. započela je nova inicijativa Partije, ovog puta za stvaranje Stranke radnog naroda, koja takođe nije uspela da se dokraja oformi i da se održi kao legalan stranački organizam za izražavanje politike KPJ. Režim je prozirao šta KPJ smjera i nije joj dozvoljavao da se legalno uključi u politički život Kraljevine.

Pokušaji saradnje KPJ s vodstvima građanskih stranaka objektivno nisu davali rezultate iz više razloga. Za njihove političare KPJ je bila partija van zakona, a komunisti prevratnička snaga koja se suprotstavlja samoj osnovi građanskog društva. Komunistička politika savezništva se tretirala kao obmana i taktički manevar da se građanske snage rastroje. Pored ideološke odbojnosti prema komunizmu, građanske političare motivisao je i strah da im komunisti ne pridobiju stranačko članstvo i ugroze prevlast u lokalnim organizacijama. Za KPJ se perspektiva saradnje nalazila u okupljanju masa oko politike narodnog fronta a ne u savezima s građanskim strankama — a ove je mogućnost takve saradnje najviše i plašila.

Povodom stvaranja Bloka narodnog sporazuma oktobra 1937. između Seljačko-demokratske koalicije i srpske opozicije (Narodna radikalna stranka, Demokratska stranka i Savez zemljoradnika), CK KPJ je izdao saopštenje u kome je stajalo da će se s tim blokom i ostalim demokratskim snagama svim silama boriti za potpunu pobjedu demokratije u Jugoslaviji. Prema ovom saopštenju, osnovne tačke zaključenog sporazuma odnosile su se na priznavanje principa demokratije i narodnog suvereniteta kao izvora javne vlasti, ukidanje svih protivnarodnih zakona, raspisivanje i sprovođenje slobodnih izbora za konstituantu, koja bi donela nov ustav na osnovu saglasnosti

predstavnik većine Hrvata, većine Srba i većine Slovenaca i konačan raskid sa svim nedemokratskim sistemima i režimima. CK KPJ je naglasio kako „smatra da i same stranke novog bloka shvaćaju od kolike je važnosti i koristi da i radnička klasa koja je i do sada najaktivnije učestvovala u svim akcijama i borbama, a često ih i predvodila, bude zastupana u tome bloku kao ravnopravan politički faktor". Odlučujući se za podršku ovom građanskom bloku, KPJ nije predviđala njegov heterogeni karakter i krnji sastav, nezastupljenost radničke klase u njemu, nedoslednost građanske opozicije i njen strah od meteža u narodu, ali joj je, na drugoj strani, bilo jasno da koheziju Bloka narodnog sporazuma odražava njegov jedinstveni kritički odnos prema vladi Milana Stojadinovića u vreme kada se opasnost od fašizma sve više približavala Jugoslaviji. Prema procenama KPJ, bitno je bilo podržavati snage suprotstavljene Stojadinovićevoj vladi, čija su pronemačka i proitalijanska raspoloženja postajala sve neskrivenija.

Stvarnost Jugoslavije, s kojom su se komunisti neposredno suočavali, ukrštala se s direktivama izdaleka, koje su izazivale dosta nesporazuma. Kominternu je od jugoslovenskih komunističkih tražila saradnju sa socijalistima, koji su bili bez uticaja u političkom životu Jugoslavije i u njenoj radničkoj klasi. Za razliku od nekih drugih evropskih zemalja, u kojima su socijalističke partije bile jake, socijalisti u Jugoslaviji nisu nikada uspeli da izrastu u ozbiljnu snagu. Protivurečni karakter direktiva Kominterne svojevremeno je na lapidaran način izrazio Miroslav Krleža ističući da su one imale oblik sheme, apstrakcije, staklene izolacije od svake stvarnosti, što je samo po sebi govorilo „za razmak od nekoliko tisuća kilometara između naših foruma i terena na kome bi te direktive trebalo da budu aktuelne i politički stvarne parole dana".

Neuspeh u uspostavljanju koalicionih odnosa s vodstvima opozicionih građanskih partija KPJ je nadoknađivala opredeljenjem za masovne metode rada među seljaštvom, radništvom, naprednom humanističkom i tehničkom inteligencijom, stvarajući uporišta na selu, u sindikatima, u školama i na univerzitetima u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani, na Filozofskom fakultetu u Skoplju i Pravnom fakultetu u Subotici, te pojačavajući borbu za osvajanje industrijskog i poljoprivrednog radništva i za njihovo akciono jedinstvo. Komunisti su počeli da ulaze u Ujedinjeni radnički savez sindikata (URSS). Napuštali su

sektaški stav prema oblicima legalnog i polulegalnog rada, prema aktivnosti u reformističkim sindikatima i nacionalno-oslobodilačkim organizacijama. Univerziteti i srednje škole postajali su izvori antifašističke agitacije. Časopis *Nova literatura* zalagao se od pokretanja 1928, za progresivna stremljenja u literaturi, a biblioteka tog časopisa i druge edicije, u okviru kojih su izdavana dela naprednih pisaca, davale su mladim naraštajima nezamenljivo štivo, na kome su se vaspitavali i pripremali za revoluciju. Komunistička inteligencija je kritikom starog društva i njenog morala proširivala front levih snaga. Među njenim pripadnicima posebno mesto zauzimao je Miroslav Krleža sa svojim dramskim opusom, borbenom esejistikom, antiratnom prozom. On se nemilosrdno obračunavao s predrasudama građanskih klasa, primitivizmom balkanske sredine, malograđanskom spokojnošću i nacionalističkim zabludama. Moša Pijade i Rodoljub Čolaković preveli su na robiji Marksov *Kapital*.

Univerzitet u Beogradu je po broju studenata bio najjači, a po sastavu jugoslovenski. Na njemu su studirali studenti iz svih krajeva Jugoslavije: iz Srbije, Hrvatske, Crne Gore, Makedonije, Bosne i Hercegovine, Vojvodine, Slovenije; bilo je i nešto bugarskih emigranata. Studenti s Univerziteta u Beogradu su doprineli razvoju revolucionarnog pokreta u zavičajnim krajevima. Razmah revolucionarnog pokreta na Univerzitetu u Beogradu, intenzitet sprovedenih akcija, borbeno prekaljivanje studenata i visok nivo ideološke svesti nastao je pre nego je i došlo do ozdravljenja partije u celini i pojave novih rukovodećih kadrova u SKOJ-u. Bilo je to „zvezdano doba“ ovog Univerziteta, tokom kojeg su izrastali i borili se Doka Kovačević, Većeslav Cimra, Tomaš Žižić, Vaso Prlja, Vukman Kruščić, Joža Baruh, Mladen Paternoster, Bajo Sekulić, Milica Pavlović, Ljuba Bulat, Osman Sabitović, Rifat Burdžević i mnogi drugi više i manje poznati studenti borci i revolucionari.

Komunistička jezgra u ženskom i omladinskom pokretu doprinosila su da uoči drugog svetskog rata naraste revolucionarna energija u delu društva koji su vladajuće snage visokim izbornim starosnim cenzusima i patrijarhalnim predrasudama držale van političkog života. Politički rad komunista podsticao je na stalno povezivanje s masama, na oslušivanje njihove reakcije, na samostalnu analizu odnosa klasnih i političkih snaga. Nov stil rada ohrabrivao je na neprekidno obnavljanje

revolucionarne akcije, vraćao samopouzdanje i davao perspektivu. U svakodnevnoj praksi jugoslovenskih komunista takav rad je imao prevagu nad uzaludnim i često veštačkim naporima da se stvore savezi s vrhovima građanske opozicije i socijaldemokratima. Veze s pojedinim građanskim političarima koristile su se za iznošenje stavova KPJ o osnovnim društvenim pitanjima. Nije izostajalo ni povezivanje mesnih partijskih organizacija s članstvom građanskih stranaka u lokalnim i pokrajinskim okvirima. Mnogobrojne akcije — štrajkovi, tarifne borbe, manifestacije, zborovi, demonstracije, izleti itd. — pokazivale su da KPJ, probijajući обруč ilegalnosti, odbacujući sektaštvo i izgrađujući revolucionarno-demokratsku platformu, radi na obrazovanju revolucionarno-demokratskog i antifašističkog pokreta nezavisno od građanskih stranaka i drugih zvaničnih činilaca političkog sistema. U okviru pokreta koji je stvarala, KPJ je od prvog dana osiguravala svoju prevlast. Pored Jedinственe radničke partije i Stranke radnog naroda, ona se koristila i drugim, veoma raznolikim formama radi širenja uticaja i iznošenja svojih pogleda: ženskim, omladinskim, studentskim i đačkim organizacijama, potpornim udruženjima, sportskim društvima, kulturnim i prosvetnim sekcijama, zadrugama. Crnogorski komunisti radili su u Seljačkom bratstvu i Seljačkoj samopomoći, a makedonski u Makedonskom narodnom pokretu (MANAPO), stvorenom 1936. U Sloveniji, Partija je radila u okviru Seljačko-radničkog pokreta, koji je, pored komunista, okupljao grupe i pojedince iz Slovenske ljudske stranke, hrišćanske socijaliste, socijaldemokrate.

Shematska rešenja nisu mnogo pomagala u ambijentu društvene stvarnosti Jugoslavije polovinom tridesetih godina, opterećene nacionalnom i socijalnom krizom građanskog društva. Konkretna analiza vlastite stvarnosti tekla je istovremeno s naslagama frazeoloških opterećenja stare linije. Za smenu linija karakteristično je teško mirenje s oslobođenjem od revolucionarno-sektaškog ekskluzivizma, naročito u slučaju nekih starijih kadrova, nenaviknutih da istorijsku situaciju na početku drugog svetskog rata razlikuju od one iz vremena prvog svetskog rata, Lenjina i oktobarske revolucije, koja je u suštini bila borba klase protiv klase.

Ova politička aktivnost KPJ se često ocenjivala kao ilegalan rad u legalnoj formi. Organizacije revolucionarno-demokratskog i antifašističkog pokreta — nastale u raznim nacionalnim i

političkim sredinama, na raznim teritorijama i u najraznovrsnijim ustanovama — nisu, međutim, bile povezane u čvrstu celinu. Odlika je ovog pokreta da su njegovi elementi organizacionog povezivanja bili više elastični nego kruti: ilegalna delatnost spajala se s legalnom, i obratno; neki oblici rada postali su trajni, a drugi ostali privremeni.

Obrazovanje formalnih saveza komunista s građanskim strankama nailazilo je u jugoslovenskom slučaju na nesavladive prepreke, istovremeno obelodanjujući uzaludnost tog udruživanja, čak i onda kada su bili u pitanju predstavnici radikalnijih građanskih političkih struja, poput zemljoradničke levice. Dragoljub Jovanović je kategorički odbacivao front radnika i seljaka kao komunističku parolu, a na drugoj strani isticao da radnici u zemljoradničkom pokretu ne mogu voditi glavnu reč. Još je Četvrta zemaljska konferencija KPJ osudila zemljoradničku levicu zbog njene ideje o zadružnoj državi. Pojedinci i grupe u zemljoradničkoj levici su, i nakon njenog izdvajanja iz Saveza zemljoradnika u samostalnu Narodnu seljačku stranku (NSS) marta 1940, saradivali s komunistima u sprovođenju antifašističke politike, ali stranačko vodstvo nikada nije htelo da priđe narodnom frontu. Zemljoradnička levica, odnosno Narodna seljačka stranka, služila je kao okvir za legalizaciju rada komunista, što je izazivalo strah vodstva da će je oni iznutra podriti. Uprkos svojim naoko radikalnim stavovima i levoj frazeologiji, zemljoradnička levica je imala specifičnu antikomunističku orijentaciju, nastojeći da komunistima, u vreme razmaha njihovog rada na selu, onemogući osvajanje razočaranih seljačkih masa. *Proleter* je pisao polovinom 1940. kako su vođi NSS računali da će seljaštvo naći svoje mesto u novom masovnom zemljoradničkom pokretu. Po oceni komunista, oni su se služili krajnje levim frazama, uzdižući Lenjina i Sovjetski Savez, a iza tog ultralevog frazerstva skrivala se mržnja prema KPJ. Kao nosioce ove antikomunističke politike *Proleter* je označavao Dragoljuba Jovanovića i zemljoradničko krilo dr Branka Čubrilovića u vladi Cvetković-Maček.

No delatnost jednog dela zemljoradničke levice i, pogotovu, progresivne demokratske levice dr Ivana Ribara predstavljala je, bez obzira na njihov mali uticaj u političkom životu Kraljevine, vid probijanja građanskog fronta i ispoljavanja novih tendencija i u samoj vladajućoj klasi, koje su izražavale

nemirenje s nacionalnom i socijalnom politikom buržoazije, a na drugoj strani s fašizmom.

Dragoljub Jovanović se izjašnjavao kao protivnik fašizma i pristalica politike narodnog fronta. U spisu *Fašizam i seljaštvo* Jovanović je jasno sagledavao opasnost od fašizma u svetu. U fašizmu nije video samo opasnost lične i neograničene vladavine jednog čoveka već i opasnost koja potiče iz podržavanja nacionalističke isključivosti i propagiranja nacionalnog zanosa i vere, iz kojih izbija neugasiva mržnja; strahovao je od fašizma svestan činjenice da se ovaj oslanja na srednju i sitnu buržoaziju. Smatrao je da fašizmu treba skinuti „masku“ i upoznati njegovu suštinu. Fašizam je dovodio u pitanje ne samo nacionalni već i međunarodni mir. Ubijao je veru u „istinski socijalizam“. Jovanović je upozoravao da je „besnilo fašizma našlo već kod nas veliki broj pasa“, koji „ujedaju naokolo i prenose opačinu“. Stoga je smatrao da se što pre moraju „imunizirati“ seljaci, tako što bi im se ubrizgao „snažan protiv-otrov prave demokratije i pravog socijalizma“. Budio je iz dremeža ljude koji su verovali da fašizam ne može proći „u Jugoslaviji, jer naš narod isuviše voli slobodu, odbacujući cirkus kojekakvih košulja“. Uočavajući fašističke tendencije, smatrao je da je fašizam u Jugoslaviji ipak „neostvarljiv“, zbog višenacionalnog sastava države, malobrojnosti srednje klase i odanosti seljaštva slobodi. Mogao je postojati „jugoslovenski nacionalizam“, ali to nije bio fašizam, jer je ostao bez masovnog pokreta koji mogu stvoriti samo seljaci, koji su međutim ostali gluvi na pozive nacionalističkih, državotvornih i diktatorskih organizacija. Svoja antifašistička ubedenja izrazio je na velikom zboru Narodnog fronta slobode u Kragujevcu, avgusta 1935; pozdravljao je francuski Narodni front, radovao se zbog trijumfa Narodnog fronta u Španiji. Prisustvovao je, februara 1938, s opozicionim i socijalističkim poslanicima parlamenta evropskih zemalja, sastanku Kortesa gde se našao na poziv dr Huana Negrina, predsednika republikanske vlade Španije.

Stav levih zemljoradnika prema Narodnom frontu je ipak bio protivurečan. Antifašistička ubedenja Jovanovića i ostalih prvaka zemljoradničke levice bila su nesumnjiva, ali oni nisu mogli nadvisiti svoju građansku prirodu, klasna i stranačka ograničenja, predrasude o komunistima kao ljudima sa „dve otadžbine“. Jovanović ih je osećao kao suparnike na selu i

strahovao od njihove hegemonije. Politički dosledan u borbi protiv Stojadinovićevog režima, razilazio se od komunista svojom ideologijom agrarnog socijalizma. Levi zemljiroznici su jedno vreme služili i za legalizaciju komunista, ali je Dragoljub Jovanović ostao do kraja nepoverljiv prema njima.

Ako nije bila u stanju da bitnije utiče na tokove građanskog života niti da odlučuje, leвица je simbolizovala raslojavanja započeta u samoj građanskoj klasi. Između zemljirozničke i demokratske levice postojala je, međutim, bitna razlika u odnosu prema komunistima. Da bi ih suzbili i omeli širenje njihovog uticaja na selu, predstavnici zemljirozničke levice izgradili su posebnu strategiju i taktiku, koristili se specijalnim rečnikom i parolama, razdvajali radnike i seljake. Za razliku od levih zemljiroznika, tzv. demokratske levice je u narodnofrontovskoj orijentaciji bila daleko doslednija. Demokratska leвица se aprila 1940. obratila memorandumom Demokratskoj stranci tražeći od nje da, nakon stvaranja Udružene opozicije, preuzme na sebe istorijski zadatak okupljanja svih zdravih, naprednih i demokratskih snaga naroda. Demokratska leвица je smatrala da se velika obaveza prema narodnim zahtevima može ispuniti samo ako bi Demokratska stranka priznala sporazum s Hrvatima, saglasila se s politikom HSS i demokratskim stremljenjima srpskih masa, napustila stranačke kalkulacije i odvažno krenula u akciju za punu demokratizaciju i federativnu organizaciju Jugoslavije na osnovi potpune jednakosti srpskog i hrvatskog naroda. Glavni odbor Demokratske stranke i Milan Grol niti su priznavali njeno levo krilo niti pridavali neki značaj upućenoj opomeni. Grupa dr Ivana Ribara, dr Dragoslava Smiljanića i Čedomira Plećevića morala je da oglašivanje o ovaj memorandum shvati kao povod za obaveštavanje članstva Demokratske stranke kako nema ništa zajedničko s njenim vodstvom i kako će ubuduće voditi zasebnu političku akciju u odziv na zahteve narodnih masa, koje predstavlja Udružena opozicija. Osnovna politička ideja demokratske levice bila je saradnja s levim frontom. Za razliku od zemljirozničke levice, izdvojeni demokrati nisu tražili formiranje nove stranke, već akciju, slično svojim zahtevima iz 1938. da Udružena opozicija stvori jedinstveni pokret, s jednom komandom i jednim minimalnim programom. Čedomir Plećević i Života Milojković, posebno, smatrali su da Udružena opozicija mora biti jedinstveni narodni pokret, a ne zasebna stranka.

Rukovodstvo KPJ je 1938. podvrgavalo kritici komuniste koji su previše očekivali od formalnih sporazuma s vodstvima građanskih stranaka i pridavali im prevelik značaj za građenje narodnog fronta, umesto da razvijaju delatnost među članstvom demokratskih stranaka. Obaveštavajući Kominternu, rukovodstvo KPJ je kritički istupalo protiv narodnofrontovskih parola, koje su uglavnom bile politički intonirane jer su posebno naglašavale borbu protiv fašizma i rata, a zapostavljale kulturna, ekonomska i druga pitanja. No Josip Broz je ukazivao i na postignuća u borbi za opismenjavanje, zdravstveno prosvetivavanje sela, unapređivanje poljoprivrede, stvaranje kulturnih organizacija. Neuspeh u sklapanju saveza s vrhovima građanskih opozicionih stranaka naglasila je krajem 1940. i Peta zemaljska konferencija KPJ. U Odeljku V, tač. 3. njene Rezolucije izričito je stajalo da u vreme stvaranja narodnog fronta 1935–1939, „našoj Partiji nije uspeo postignuti sporazum sa vrhovima ni jedne političke partije ili grupe, osim u Sloveniji sa nekim sitnoburžoaskim političkim grupama, isto tako ni jedinstvenog fronta radničke klase sa socijaldemokratskim vodstvom, koje je sabotiralo to jedinstvo”.

Zbog preteće opasnosti od fašističkih sila i zaoštavanja međunarodnih odnosa, sve veći značaj je dobijala borba KPJ za mir, a protiv širenja ratnog požara. Antifašistički pokret Jugoslavije ispoljio je među prvima solidarnost s borbom naroda Španije protiv generala Franciska Franka.

U Španiji se borilo oko 1760 Jugoslovena od kojih je trećina poginula na ratištima Republike. Dobrovoljci su u Španiju odlazili na najrazličitije načine: pojedinačno i grupno, legalno i ilegalno, organizovano iz Praga; kretali su se putem raznih partijskih „veza”; neki su se prebacivali i brodovima; odlazili su iz SSSR-a, Jugoslavije, te raznih zemalja zapadne Evrope i Amerike u kojima su radili kao radnici; preko punktova u Parizu. Josip Broz je obaveštavao Vilhelma Pika, člana Izvršnog komiteta Kominterne, da je iz Jugoslavije prosečno upućivano 50 dobrovoljaca mesečno za Španiju, dok je jedan deo slat iz inostranstva, uglavnom iz redova ekonomske emigracije na Zapadu. Težak udarac partiji i ovoj akciji zadalo je otkrivanje jednog francuskog broda unajmljenog za prebacivanje oko 250 dobrovoljaca sa srednjeg i južnog Jadrana u španiju, na što su uticali propusti u organizaciji, loše vreme i nebudnost dobrovoljaca. Od formiranja internacionalnih brigada, jugoslovenski

dobrovoljci su se borili u njihovom sastavu. Političkim radom među jugoslovenskim dobrovoljcima rukovodio je do sredine decembra 1936. Balkanski komitet u kome su se nalazili predstavnici KPJ (Dragutin Gustinčić, R. Filipčev, Božidar Maslarić) i BRP (Kirčev), a od aprila 1937. Blagoje Parović, kao zvanični predstavnik KPJ u Španiji. Posle Parovićeve pogibije, jula 1937, ovu dužnost je obavljao prvo Dragutin Gustinčić, a kasnije Božidar Maslarić. Parović je istovremeno bio komesar 13. internacionalne brigade.

Slom republikanske Španije početkom 1939. doveo je do prelaska jugoslovenskih dobrovoljaca u Francusku i njihove internacije. KPJ je propagandno delovala u zemlji ne bi li prinudila jugoslovensku vladu — pod uticajem javnog mnjenja — da odobri povratak interniraca u Jugoslaviju. Teorijski gledano oni su mogli da se opredele između povratka u Jugoslaviju i odlaska u SSSR, Meksiko ili u neku od zapadnih zemalja. Na organizaciji njihovog povratka radio je od leta 1939. Španski komitet obrazovan u Zagrebu, čija je uloga bila da i ekonomski pomogne jugoslovenske internirce. Posle kapitulacije Francuske, grupa od oko stotinu Jugoslovena prešla je u Treći Rajh i odatle se ilegalno prebacila u zemlju, u leto 1941. godine.

Jugoslovenske vlasti su se, u skladu sa spoljnopolitičkom orijentacijom režima i proklamovanom politikom nemešanja, izjašnjavale protiv intervencije, slanja dobrovoljaca i agitacije u prilog Republike. Vođe socijaldemokrata su se borile protiv štrajkova da oni ne bi izazvali „drugu Spaniju“. Za razliku od komunista i drugih progresivnih snaga jugoslovenskog društva, konzervativne građanske snage su sa simpatijama gledale na Frankovu pobedu u Španiji. Komunisti su u vojnim uputstvima optuživani (Izvod iz Projekta uputa Glavnog generalštaba za suzbijanje komunizma u vojsci i mornarici od 15. novembra 1939) kao prevratnici koji pozivaju — poput „apostola“ — „buržoaziju“ da se zajedno s njima bori protiv rata kako bi u zgodnom momentu stvorili „klanicu i bratoubilački rat“. Za primer strahota uzimao se rat u Španiji „koji je bio gori i krvaviji od svakog drugog rata“. Vlasti Kraljevine Jugoslavije zauzele su negativan stav i prema povratku jugoslovenskih dobrovoljaca iz Španije, posle poraza republikanske vojske. Jugoslovenski dobrovoljci prešli su špansko-francusku granicu februara 1939, a vlada Kraljevine donela je odluku,

objavljenu u *Politici* 12. oktobra 1939, da se dobrovoljci mogu vratiti u Jugoslaviju, ali da se „pokaju" zbog učešća u ratu na strani Republike, i preuzmu obavezu da po povratku neće obavljati nikakvu delatnost političkog karaktera. Odbijajući da prihvate ove uslove, internirci su ostali u francuskim logorima (Sen-Siprijen, Arželes-sir-Mer i Girs; u leto 1940. deo interniraca je prebačen u zgloglasni logor Verne, blizu Tuluze). U vreme sloma Francuske, u ovoj zemlji se nalazilo oko 500 jugoslovenskih dobrovoljaca. Prema stavu Ministarstva unutrašnjih poslova Kraljevine svaki od dobrovoljaca morao je u Parizu pred Poslanstvom dati pomenutu izjavu. Posle legalnog povratka u Jugoslaviju, uhapšeni su ili upućeni u logor u Bileći Karlo Mrazović, dr Aleš Bebler, Koča Popović, dr Blagoje Nešković i drugi.

Španski građanski rat 1936—1939. duboko je polarizovao snage u celom svetu. Kao sukob demokratije i fašizma, rat je zatalasao sve društvene slojeve. Jugoslovenski komunisti uticali su na buđenje političkog interesovanja za događaje u Španiji u svim slojevima društva, uključujući i vojsku. KPJ je sumirala prethodno iskustvo, uključujući i ono u Španiji u svom proglašenju izdatom povodom izbijanja drugog svetskog rata. Rezolucija Pete zemaljske konferencije KPJ napadala je britanski imperijalizam što je zajedno sa „francuskim imperijalistima" predao „herojske narode Španije u ruke njihovih krvnika".

Rezolucija KPJ iz januara 1937. tražila je da komunisti postanu aktivan činilac u spoljnoj politici Jugoslavije. Antifašisti su te godine organizovali demonstracije prilikom posete Beogradu Galeaca Čana i Konstantina fon Nojrata, a na drugoj strani oduševljeno su dočekali dr Eduarda Beneša i Ivona Delbosa. Veličanstveni dočeci Beneša i Delbosa, kao i Mačeka avgusta 1938. u Beogradu, protestne demonstracije priređene Milanu Stojadinoviću prilikom obilaska Dalmacije, široka borba protiv konkordata, te zajedničke akcije komunista s članstvom demokratskih stranaka nosili su, po oceni rukovodstva KPJ, obeležja delovanja narodnog fronta.

Revolucionarno-demokratski omladinski pokret, predvođen komunistima, kalio se u borbi za mir organizovanjem antiratnih zborova i manifestacija u zemlji i svetu. Omladinski kongresi protiv rata i fašizma početkom tridesetih godina, organizovani na inicijativu Kominterne i Komunističke omladinske internacionale, predstavljali su prvi korak u jačanju omladinskog

pokreta za odbranu mira. Septembra 1933. zasedao je u Parizu Omladinski kongres protiv rata i fašizma. Ovoj mirovnoj akciji pridružili su se studenti i žene. Međunarodni studentski skupovi održani su u Parizu septembra 1933. i Briselu decembra 1934, a Svetski kongres žena protiv rata i fašizma u Parizu avgusta 1934. godine. Predstavnici jugoslovenske antifašističke omladine — Ivo Lola Ribar, Đura Ninčić i drugi — aktivno su učestvovali na antiratnim konferencijama međunarodne omladine i kongresima mira u Briselu (februara/marta 1936), Ženevi (avgusta/septembra 1936), Parizu (jula/avgusta 1937) i u Nju-jorku (avgusta 1938).

Povodom anšlusa, CK KPJ je 16. marta 1938. upozorio narode Jugoslavije na opasnost od fašističke agresije. Narodima Jugoslavije stavljeno je do znanja da su Hitlerove trupe stigle na granicu Jugoslavije. Hrvatskom narodu se kaže da može odbraniti svoju slobodu samo u „bratskoj zajednici sa Srbima i Slovencima“. Srpski narod je upozoravan da se „Šumadija brani na Karavankama“. Slovenskom narodu, radnicima, seljcima i građanima je poručivano da jedan deo slovenačkog naroda „već gazi gvozdenu peta Hitlera i Musolinija. Ti si prvi na udaru...“ Istim povodom engleski konzervativni prvak Winston Čerčil je naglašavao da su anšlusom Nemačkoj „otvoreni veličanstveni portali“ jugoistočne Evrope. Osuđena je i minhenska kapitulacija zapadnih sila, pri čemu se imalo u vidu da je diktat kojem su one podlegle ohrabrio fašiste i doveo do predaje Sudetske oblasti Trećem Rajhu, što je označilo uvod u rasparčavanje Čehoslovačke i gubitak njene nezavisnosti. Proglas upućen narodima Jugoslavije posle skupa u Bohinjskoj Bistrici marta 1939. godine upozoravao je da „tragedija čehoslovačkih naroda“ poziva na budnost i da je na redu Jugoslavija. „Nezavisnost Jugoslavije se može očuvati od najezde fašističkih osvajača ako okupimo sve rodoljubive i demokratske snage i ostvarimo bratsku slogu i sporazum među narodima Jugoslavije. Nezavisnost Jugoslavije se može odbraniti ako njeni narodi budu zadovoljni i složni. A to se može postignuti samo tako, ako se narodu dadu njegova demokratska i nacionalna prava i ako se radničkoj klasi priznaju i garantuju njena politička i socijalna prava.“ Italijansko iskrcavanje u susednoj Albaniji, 7. aprila 1939. i osvajanje ove zemlje bilo je novo upozorenje o budućim pravcima fašističke agresije.

Povodom italijanske agresije na Albaniju, Ujedinjena studentska omladina je pozivala da se, više nego ikada, okupe sve snage u odbranu državne nezavisnosti. Čim se država nalazi u smrtnoj opasnosti — jer su neprijatelji na njenim granicama od Triglava do Solima, od Drave do Banata, od Ulcinja do Đakovo vice — neophodno je da se ostvari „vlada narodne sloge”. „Ne put kapitulacije, ne put tragedije slovačkog i češkog naroda, već otpor i borba za svaku stopu naše zemlje, to mora da postane put naroda Jugoslavije.”

Marta 1939. demonstranti su u Beogradu dali oduške svojim patriotskim raspoloženjima, povodom ulaska nemačkih trupa u Češku i Moravsku, poklicima: „Živela Jugoslavija”, „Živela naša vojska”, „Branićemo granice”, „Branićemo zemlju”.

Preko narodnog fronta KPJ je ostvarivala politiku savezništva s najširim narodnim masama, zadobijala njihovo poverenje, postizala ideološko i političko jedinstvo demokratskih snaga u borbi protiv režima. Politika narodnog fronta iskazala se na jugoslovenskom tlu i kao vid efikasnog otpora fašizmu. Narodni front je, istovremeno, davao perspektivu radnim masama za razrešavanje protivurečnosti građanskog društva putem demokratizacije, a na drugoj strani razbuktavao revolucionarnu energiju zapretanu u jugoslovenskom društvu, koju su pothranjivale njegova permanentna kriza i nesposobnost vladajućih snaga da postojeće protivurečnosti odstrane ili bar ublaže. Saradnja KPJ s članstvom Narodne seljačke stranke, Samostalne demokratske stranke, Hrvatske seljačke stranke, Saveza zemljoradnika, Demokratske stranke i drugih, vodila je njihovom raslojavanju, pretvarajući se u oblik klasno-političkog osvajanja prostora u strukturi staroga društva.

Organizaciono obnavljanje KPJ posle udaraca koje joj je zadala šestojanuarska diktatura, i njeni uspesi u stvaranju revolucionarno-demokratskog pokreta uoči drugog svetskog rata — koji su buržoaziju ispunjavali strahom, budeći antikomunističke odbrambene reflekse u vojsci, državnom aparatu, zadrugarstvu, školstvu, industriji i na drugim poljima — bili su nezamislivi bez obnove partijskog kadra. Istorija je mnogo puta, a i u ovom slučaju, pokazala da je iskorišćavanje objektivno povoljne revolucionarne situacije nemoguće bez subjektivnih snaga doraslih da shvate nove potrebe i organizuju mase za njihovo oživotvorenje. Stupanje u politički život novih generacija revolucionara posle diktature, pa otud i podmlađiva-

nje partije, ili uključivanje u njen rad onih koji su surove dane šestojanuarskog režima proveli u zatvorima Kraljevine, dalo je prve vidnije podstreke narastanju revolucionarnog pokreta. Nova politička stvarnost nije više podnosila ranije sheme i dogmatske prilaze. Za deo vodećih jugoslovenskih komunista kabinetski rad, pogotovu iz inostranstva, bio je u novoj situaciji neodrživ, jer je njihova praksa upućivala na analizu stvarnosti sopstvene zemlje. Iako sekcija Kominterne, KPJ je počela daleko više da vodi računa o specifičnim jugoslovenskim uslovima i da u svojem revolucionarnom radu slobodnije i samostalnije tumači njenu generalnu liniju. Prelom je nastupio kada je rukovodeći aktiv KPJ u Moskvi, uz saglasnost Kominterne, odlučio 1936. da partijsko rukovodstvo pređe u zemlju i da se KPJ finansira iz samostalnih izvora, pri čemu se mislilo na priloge. Značaj ove odluke može se sagledati tek u svetlosti činjenice da se KPJ od 1923/1924, a naročito od 1929, bila odvikla prisustva rukovodstva u zemlji. Put njegovog vraćanja nagoveštavalo je već ustanovljivanje Zemaljskog biroa KPJ (Zembilja) 1935. u Zagrebu, kojemu se na čelu nalazio Đorđe Mitrović. Velika policijska provala krajem te godine prekinula je rad Biroa.

Kominternu je polovinom 1931. smenila Jovana Mališića (Martinovića) sa dužnosti političkog sekretara, postavljajući Filipa Filipovića za predsednika Centralne rukovodeće instance, a Antuna Mavraka za organizacionog sekretara. Na čelo privremenog partijskog rukovodstva Kominternu je postavila 1932. Josipa Čižinskog (Milana Gorkića, Sommerà, rođenog u Sarajevu). Od druge polovine 1936. Gorkić je postao politički sekretar KPJ i na toj dužnosti je ostao sve dok nije opozvan sredinom 1937. godine. U bečkom privremenom rukovodstvu, s Gorkićem su se nalazili Blagoje Parović i Vladimir Čopić. Poslije juna 1934, u rukovodstvo su kooptirani Josip Broz i Adolf Muk, a kasnije Sreten Žujović, Rodoljub Čolaković i Ivan Marić. Politbiro izabran na IV zemaljskoj konferenciji činili su: Milan Gorkić, Blagoje Parović, Josip Broz, Kamilo Horvatin i Adolf Muk. Delegaciju KPJ na Sedmom kongresu Kominterne činili su Gorkić, Parović, Broz, predstavnik KPJ u Kominterni Vladimir Čopić, član Izvršnog obora Kominterne Filip Filipović, te delegati iz zemlje Ivan Marić, Drago Petrović, Milan Radovanović, Prežihov Voranc i Stjepan Cvijić. Rad rukovodstva su karakterisale grupaške borbe i međusobne netrpeljivo-

sti. Gorkić je kritikovan i zbog masovnih provala u zemlji tokom 1935/1936. godine. Krajem 1936. Gorkić je postao politički sekretar s pravom veta, ali je već krajem juna naredne godine pozvan u Moskvu i tamo mu se gubi trag u moskovskim zatvorima. Ne samo Gorkić, već i ostali rukovodeći kadar KPJ je bio opterećen oportunistom, a posebno izvitoperenim viđenjem nove stvarnosti iz inostranstva, udaljen od zemlje i procesa koji su se razvijali mimo papirnatih direktiva, teško se oslobađajući dogmatskih pogleda na društveni razvitak. Gorkić se povijao pod vetrovima Kominterne i ćudljivostima borbe za učvršćivanje Staljinove vlasti u SSSR-u. Učestvovao je na dvema partijskim konferencijama u Beču, 1922. i 1923. godine, da bi se 1923. našao u Moskvi kao član Komunističke omladinske internacionale (KOI). Pravio je blistavu karijeru u Komunističkoj omladinskoj internacionali i Kominterni. Na Drezdenskom kongresu njegovu lucidnost i obrazovanje zapazio je Palmiro Toljati. Duro Đaković je predlagao da se Gorkić stavi na raspolaganje KPJ i predloži u Politbiro. Sa 26 godina postao je prvi čovek KPJ u Moskvi, a 1936. je bio prvi jugoslovenski rukovodilac partije koji je dobio titulu generalnog sekretara KPJ.

Rože Marten di Gar razlikuje dva osnovna tipa revolucionara: „apostole” i „tehničare”, a Predrag Matvejević Gorkića — koji je bio jedno i drugo — podvodi pod tip „apostola”, zaključujući da su takvi najgore prolazili. Gorkić je bio čovek velike energije — otuda Rodoljub Čolaković o njemu i kaže da ga je podsećao na „motor koji radi punom parom” — bio je poliglota, radio za račun Kominterne u raznim evropskim zemljama i razvijao veliku publicističku delatnost, tako da se danas možemo pitati kako je uspeo toliko da napiše uz ogroman politički praktično-organizacioni rad. Iz njegovog pera pojavilo se na stotine članaka o omladinskom pokretu (eksploataciji omladine, omladini i sportu, Komunističkoj omladinskoj internacionali, itd.), o međunarodnim odnosima Jugoslavije i uopšte („Jugoslavija i Rusija”, „Riječki problem”, „Borba za Balkan”; o Španiji, Albaniji, spoljnoj politici Milana Stojadinovića, i dr.), unutrašnjim prilikama u Kraljevini Jugoslaviji (o „Ustaškom pokretu u hrvatskim krajevima”, o Stjepanu Radiću, „velikorspskoj vojnoj-fašističkoj diktaturi”, narodnom frontu, suštini nacionalnog pitanja, itd.), o liku komunista, o boljševičkoj nepomirljivosti, držanju komunista pred klasnim protivnikom,

revolucionarnoj perspektivi, programu Kominterne. Gorkičevo ogromno publicističko delo rasejano je po raznim listovima, od *Radničkog jedinstva*, *Klasne borbe* i *Proleter*a, do listova Komunističke omladinske internacionale i Treće internacionale (*Internationale Presse-Korrespondenz*, *La Correspondance internationale*, *Komunističeskij international*, *Komunističeskij international molodeži*, *Junij komunist* itd.).

Istoričari o Gorkiću pišu kao o čoveku koji je poštovao kolektivni rad i imao poverenja u svoje saradnike, mada je jedinstvo rada razarano grupašenjima i ličnim ambicijama. Pripisivale su mu se, u vreme likvidacije, desne greške i „buharinstvo“. Radeći u inostranstvu, nije poznavao stanje u zemlji.

U aparatu Kominterne Gorkić se ponašao onako kako su određivale objektivne prilike u kojima je ova međunarodna organizacija radila u uslovima porasta Staljinove moći. Tim povodom Božidar Jakšić piše da su svi oni koji su se u to vreme kretali u „orbiti“ Kominterne, morali znati, kao što je govorio Gorkić „kojim pravcem gore vetar duva“. No Gorkić je, čak i u tim uslovima, smogao snage da protestuje kod Kominterne zbog njene zabrane da se zemaljska konferencija KPJ održi u zemlji; Grguru Vujoviću je pisao 24. januara 1934. da „mi nećemo dozvoliti da se rukovodstvo naše Partije onako s visoka i bagatelno tretira, kao što je to do sada bio slučaj“; suprotno praksi u Kominterni, aprilski plenum CK KPJ 1936. organizovao je bez znanja i saglasnosti Kominterne, zbog čega je morao izdržati kritiku jugoslovenskih komunista u Moskvi; podržavao je uspon Josipa Broza. Na osnovu poznatih podataka, bilo bi nasilno predstavljati Gorkića kao nosioca frakcijskih borbi u KPJ. Prema Božidaru Jakšiću, Gorkić se ne može praviti „antistaljinističkim herojem“, ali isto tako ni svoditi na kominternističkog činovnika; pomenuti pisac u njemu vidi prelaznu ličnost od autentičnog revolucionara ka aparatčiku, ali istovremeno kontroverznu ličnost, razdiranu između disciplinovanog vojnika Partije i Kominterne, koji živi za revoluciju, i čoveka koji je do kraja života zadržao jedan „intelektualni, analitički nerv koji je rađao organizacijsko nepoverenje i podozrivost prema njegovoj ličnosti i činio ga nedovoljno podobnim za vođu“.

Gorkić je 1-937. imao svega 35 godina. Likvidiran je kao strani špijun; u Moskvi je rehabilitovan 20 godina kasnije za vreme Nikite S. Hruščova, ali ne i u Jugoslaviji.

Kada je Moskva opozvala Gorkića, jula 1937, Josip Broz je bio izgrađen partijski radnik i proveren revolucionar u jugoslovenskom komunističkom pokretu, s iskustvom stečenim radom u zemlji i inostranstvu. Po izlasku s robije radio je u Beču, gde je 1934. bio kooptiranje člana Politbiroa CK KPJ, da bi krajem te godine pripremao Četvrtu zemaljsku konferenciju, na kojoj je izabran za člana CK KPJ, a kasnije i Politbiroa. Od 1935. radio je u Balkanskom zemaljskom sekretarijatu Kominterne u Moskvi. Na Sedmom kongresu Kominterne bio je sekretar delegacije KPJ. Pored rukovođenja odašiljanjem dobrovoljaca u španiju, Josip Broz je organizovao Osnivački kongres KP Hrvatske i rad Centralne omladinske komisije, formirane marta 1937. pri CK KPJ, čiji su članovi bili Ivo Lola Ribar, Leo Mates i Lidija Sentjunc. Broz je pitanje organizovanja napredne omladine za predstojeću borbu pokrenuo na partijskom sastanku četvoročlanog Politbiroa CK KPJ, koji je obrazovao komisiju s njime na čelu, da prouči probleme vezane za rad komunističke omladine i pripremi predloge. Tom poslu Broz je prišao organizaciono i publicistički u *Proleteru*. Na povratku u Jugoslaviju obrazovao je rukovodstvo koje je trebalo da reorganizuje SKOJ i obnovi njegov rad na novoj platformi; to rukovodstvo poznato je kao Centralna omladinska komisija. Sredinom 1938. ova komisija — praktično, privremeno centralno rukovodstvo SKOJ-a — prerasla je u Centralni komitet SKOJ-a, koji je razvitak organizacije usmerio u pravcu stvaranja masovnog omladinskog pokreta.

Uticao Josipa Broza na događaje u revolucionarnom pokretu Jugoslavije postajao je sve presudniji. Avgusta 1937. on je u Parizu preuzeo rukovođenje Centralnim komitetom KPJ. Prilikom preuzimanja dužnosti sekretara KPJ na poziv Rodoljuba Čolakovića i Sretena Žujovića, Ivo Marić i Labud Kusovac obrazovali su u Parizu paralelni rukovodeći centar KPJ. Marić, kao rukovodilac KPJ među jugoslovenskom ekonomskom emigracijom u Francuskoj, imao je prisne veze s francuskim komunistima, a preko ovih i s predstavnicima Kominterne koji su bili u prolazu, što mu je omogućavalo da s njima lakše uspostavlja veze nego Broz. Pomagao ga je Labud Kusovac, zadužen za otpremanje jugoslovenskih dobrovoljaca u Španiju.

Marie i Kusovac su s Petkom Miletićem činili jak centar otpora Brozu, a naročito Miletić, koji je tretiran kao „heroj” među komunistima-robijašima u Sremskoj Mitrovici, gde se nalazila najjača partijska organizacija u Jugoslaviji, i po istaknutim komunistima i brojno (oko 150 članova KPJ).

Opozivanje Gorkića i dolazak Josipa Broza faktički na čelo KPJ proteklo je bez znanja članstva o promeni na vrhu, što proizilazi iz konspirativnih razloga i činjenice da je reč bila o stvarima u kojima je mandat oduzimala i davala Kominternu, čemu se nije davao publicitet. Daleko je važnija činjenica da je od preuzimanja dužnosti u Parizu pa do dobijanja mandata proteklo godinu i po dana.

Josip Broz je na čelo KPJ stupio u vreme dok su tekle velike Staljinove čistke, koje su koštale života veliki broj jugoslovenskih revolucionara, a među njima Filipa Filipovića, Milana Gorkića, braću Vujović, Đuru Cvijića, Simu Markovića, Vladimira Čopića, Ivana Gržetića. Prema do sada poznatim podacima, u ovim čistkama stradalo je preko 800 jugoslovenskih komunista, a među njima i oko 120 funkcionera, uključujući sekretara KPJ Milana Gorkića.

Frakcionaško jezgro u Sremskoj Mitrovici, s Petkom Miletićem na čelu, pokušalo je da stvori krizu u partiji i spreči njenu konsolidaciju osuđivanjem njenog privremenog rukovodstva i osvajanjem Kaznioničkog komiteta, koji se izdavao za rukovodeći partijski centar. Ovu frakcionašku aktivnost protiv privremenog rukovodstva KPJ podržavali su Ivan Marić, Labud Kusovac, Vicko Jelaska i drugi nezadovoljni i vlastoljubivim ambicijama zaneti komunisti u zemlji i emigraciji, posebno u Parizu. Upoređenje ove frakcije s ranijima pokazuje da u novoj situaciji nije bila reč o raščišćavanju idejnih pitanja, već o ličnim motivima pojedinaca i uskim interesima grupa. Ultraleva frazeologija bila je plašt kojim su prikrivane vlastoljubive težnje. Josip Broz je decembra 1937. iz Pariza uputio apel komunistima-osuđenima u sremskomitrovačkoj kaznionici u kome je komunistima na robiji („ciglani”) ukazao da je kaznioničko rukovodstvo („Kakić”) svesno sabotiralo odluke i liniju CK KPJ („Ćaće”), smatrajući da je reč o oportunističkoj politici. Ovaj centar Broz je označio kao centar frakcionaške delatnosti, koji predstavlja veliku opasnost za „našu zajednicu” (partiju), jer prenosi otpor i sukobe van zatvora i jer se zagovara linija koja je u suprotnosti s linijom Sedmog kongresa

Kl i linijom partije („firme“). Metodi toga rukovodstva su označeni kao „neprijateljski, dvoličnički i pogromski“. Njegova delatnost se označavala kao delo „bolesne ambicije“ nekoliko ljudi koji žele da se dočepaju rukovodstva partije i sazovu kongres, zbog čega je u interesu partije neophodno srediti odnose u toj „kovačnici kadrova“ preduzimanjem vanrednih mera; mere su se ogledale u skidanju „Kakića“ (kaznioničkog komiteta s Petkom Miletićem) i imenovanjem Mladena (Moše Pijade) za poverenika. Sredinom 1938. Moše Pijade je pošlo za rukom da obnovi Kaznionički komitet oslobođen uticaja Petka Miletića i njegovih pristalica. Članovi KPJ koji su Miletića podržavali isključeni su iz partije. Miletić je posle puštanja s robije i odlaska u SSSR nastavio, preko Kominterne, rad koji je trebalo da ga dovede na čelo KPJ. Iz KPJ je isključen kao „izdajnik“ o čemu je objavljeno saopštenje tek naknadno, maja 1939. godine.

Georgi Dimitrov je prihvatio Brozovu inicijativu da prebaci centar partije iz Pariza u zemlju. Josip Broz je marta 1938. došao u zemlju i od mlađeg kadra formirao, maja meseca, privremeno partijsko rukovodstvo u koje su, pored njega, ušli Edvard Kardelj, Franc Leskošek, Miha Marinko, Milovan Đilas, Aleksandar Ranković, Josip Kraš, Andrija Žaja, Dragutin Petrović, a kasnije Ivan Milutinović i Ivo Lola Ribar. Avgusta iste godine Broz je oputovao u Moskvu, gde je, uz podršku Dimitrova i Vilhelma Pika, uspeo da odbrani KPJ od optužbi da je leglo „provokatora i špijuna“ i spreči njeno raspuštanje. Sekretarijat Kominterne je 5. januara 1939. prihvatio Brozov izveštaj, odobrio njegov rad i poverio mu da formira nov Centralni komitet KPJ. U dogovoru sa G. Dimitrovom na čelo makedonske partijske organizacije došao je Metodije Šatorov-Šarlo, član BRP i funkcioner Kominterne, koji će već na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ pokazati *svoje šovinističko raspoloženje* u vezi s pitanjem srpskih kolonista u Makedoniji. Na sastanku privremenog rukovodstva održanom od 15. do 18. marta u Bohinjskoj Bistrici, konstituisan je CK KPJ s Josipom Brozom na čelu. Pored Broza, generalnog sekretara, u Centralni komitet KPJ ušli su Franc Leskošek, Edvard Kardelj, Miha Marinko, Aleksandar Ranković, Milovan Đilas i Josip Kraš. Novi Centralni komitet je isključio iz partije Petka Miletića, Labuda Kusovca, Ivana Marića, Vicka Jelasku i Iva Baljkasa, koji su nastavljali grupašku borbu, kao i članove koji su nastradali u staljinskim čistkama. Sa sednice CK KPJ u

Bohinjskoj Bistrici upućeno je članstvu „Otvoreno pismo”. Odluka o isključenju optuženih i uhapšenih jugoslovenskih komunista u SSSR-u obrazložena je na osnovu ocena sovjetskih zvaničnih organa. Odluka je objavljena u *Proleteru*. Jugoslovenski komunisti, žrtve staljinovog terora, bili su okvalifikovani kao „neprijatelji”, „imperijalistički špijuni” ili „trockisti”. Savetovanje rukovodećeg kadra KPJ u Tacenu, pored Ljubljane, dalo je takođe značajan podstrek organizacionom učvršćivanju partije. Novi generalni sekretar je uoči aprilskog rata obišao sve jugoslovenske krajeve, sem Bosne i Hercegovine i Makedonije.

Pakt o nenapadanju između SSSR-a i Nemačke, zaključen 23. avgusta 1939, imao je negativne reperkusije na komunističke partije — sekcije Kominterne, jer se Kominternu, budući Staljinovo oruđe, od tog pakta nije distancirala, a posebno na politiku narodnog fronta u celom svetu, koja se sada napuštala. Na sklapanje sovjetsko-nemačkog pakta uticala je, na jednoj strani, Staljinova procena da SSSR nije spreman za rat i da mu je potrebno vreme kako bi se organizovala odbrana i privreda prevela na ratni kolosek, a na drugoj strani bojazan od japanske intervencije na Dalekom istoku. Staljin je, takođe, računao na duži period neutralnosti i nemačko angažovanje u ratu s Velikom Britanijom i Francuskom — za razliku od Hitlera, kome je neutralnost SSSR-a bila potrebna samo dok ne dovrši obračun s tzv. zapadnim plutokratijama. Pakt je izazvao zaprepašćenje u demokratskoj javnosti, koja nije mogla da shvati savez između fašističke Nemačke i zemlje socijalizma. U komunističkoj štampi usahla je antifašistička propaganda, koju su zamenili napadi na imperijalizam Velike Britanije i Francuske. U komunističkom pokretu došlo je do nedoumica; defetizam i anacionalne manifestacije uzimali su maha. Francuski komunisti, čija će se zemlja narednih dana naći u ratu protiv fašističke Nemačke, postavljali su defetistička pitanja „Za koga?” i „Zbog čega?”, navlačeći na sebe nezadovoljstvo francuske javnosti. Obrt u politici Kominterne vratio je razmišljanje njihovog vodstva u fazu pre narodnog fronta; ono je smatralo da je vreme 1939/1940. istovetno s dobom oktobarske revolucije i da u uslovima „imperijalističkog rata” treba izaći na barikade i jurišem na centar moći francuske buržoazije ostvariti reprizu boljševičkog osvajanja vlasti. Političke i moralne posledice njihove nacionalne difamacije bile su katastrofal-

ne. *Rude pravo*, („Crveno pravo“), organ KP Čehoslovačke, tih je meseci „pobelelo“. Članstvo nekih oblasnih organizacija Bugarske komunističke partije čak je marta 1941. pozdravljalo nemačke vojnike u Bugarskoj kao vojsku socijalne revolucije. Zbunjenost i rasulo zahvatili su i komunističke partije Norveške, Belgije i Velike Britanije.

Kao deo međunarodnog radničkog pokreta, KPJ je pre rata glorifikovala Staljina kao vođu međunarodnog proletarijata, prvog čoveka moćnog i neuništivog Sovjetskog Saveza, naslednika Lenjina. Georgi Dimitrov je bio „krmanoš“ Internacionale (pevalo se: „Dimitrove sabljo britka, pobedniče sviju bitka“). Članstvo je vaspitavano na primerima sovjetske borbe i socijalističke izgradnje. Od 1939. članstvo se učilo na *Istoriji SKP(b)*, u čijem je pisanju učestvovao i „naš učitelj“, pri čemu se mislilo na Staljina. Dobiti jedan od primeraka *Istorije* štampanih u Moskvi — a prispelo je malo takvih primeraka — smatralo se najvećom počašću. Deo članstva je dobijao šapirografisanu *Istoriju SKP(b)*, dok su drugi morali da je prepisuju rukom i dalje šire. Komunisti su uznosili u propagandi najveću i najsrećniju zemlju sveta, koja je ostala pošteđena ekonomskih kriza, slavili su zemlju predatu stvaralačkom radu, obećanu zemlju u procvatu. Ukorenjivali su veru kod komunista i narodnih masa u SSSR. Poverenje u sovjetski poredak i vođe SSSR-a dostizalo je u članstvu gotovo iracionalne razmere. SSSR je u partijskoj štampi i publikacijama bio bastion mira, nepobediva zemlja, sinonim socijalne pravde i demokratskog uređenja. Komunisti i levičari uopšte, koji su pokušavali da dovedu u pitanje demokratsku suštinu Sovjetskog Saveza, naročito posle moskovskih procesa i Staljinovih stravičnih čistki, proglašavani su za zaklete neprijatelje socijalizma, sluge buržoazije, strane agente, trockistički ološ koji širi seme sumnje u SSSR i veličanstveno Staljinovo delo. Povremene sumnje pojedinaca, naročito iz redova komunističke inteligencije, izazvane racionalnijom analizom Staljinove vladavine, zaprepašćenjem zbog masovnih likvidacija partijskih kadrova i, uopšte, zbog zavođenja totalitarne diktature ipak su gušene u sebi, stivane kao prolazne aberacije, „nužnosti“ kapitalističkog pritiska, kao zavere protiv sovjetskog sistema i ogavne intrige osvedočenih neprijatelja napretka. Preovlađivalo je vladajuće partijsko mišljenje da je reč o podlim izmišljotinama neprijatelja socijalizma iz fašističkih zemalja, kvazidemokratskih i socijaldemo-

kratskih informativnih centara, da se ocrni zemlja socijalizma i ubije moralni ugled njenih vođa. Sovjetski Savez je za komuniste bila jedina socijalistička država na svetu i bila je dužnost komunista da ga brane, što se smatralo za imperativni dug internacionalizmu. Građanska propaganda je odbacivana bez razmišljanja u ime odbrane vlastitog komunističkog pokreta. Najveći deo kadrova bio je indoktriniran stanjem u SSSR-u, nemajući vlastitih saznanja o životu u jedinoj socijalističkoj zemlji na svetu. Ta indoktrinacija je dosegla visok stepen, pretvarajući se u zatvoreni sistem gledanja, krut i otporan na sve napade i kritike spolja. No, ova pojava — određena nizom činjenica vezanih za prošlost (rusofilstvo, sveslovenska komponenta), sadašnjost i predstojeću revolucionarnu perspektivu — imala je drugu stranu, bitniju sa stanovišta funkcionalno shvaćenog toka istorije: braneci SSSR, jugoslovenski komunisti su branili sopstvenu partiju i njeno revolucionarno delo. Isticanjem sovjetskih prednosti i pobeda u izgradnji socijalizma u vreme najžešće hajke protiv sovjetskog sistema, izazvane Staljinovom birokratizacijom društvenih odnosa, davao se podstrek vlastitom članstvu da nepokolebljivo sledi liniju svoje partije.

Jugoslavijom je širena literatura o sovjetskom društvenom uređenju, kolhoznom sistemu, vladavini ustavnosti i zakonitosti. Staljiniski ustav iz 1936. u *Proleteru* je označavan za najdemokratskiji ustav sveta. Nedeljnici i brošure slavili su sovjetsku vojnu silu. Pisalo se o tenkovskoj armiji bez premca u svetu, isticala se snaga sovjetskog vazduhoplovstva i masovnost organizacija Osovjahima. Ispisivane su ode sovjetskim komandantima: Klimentu J. Vorošilovu, Semjonu M. Buđoniju i Semjonu K. Timošenku. Širena je slava o podvigu avijatičara Valerijana Čkalova, svojevrsnog sovjetskog parnjaka Čarlsu Lindbergu. Bilo je sramota ne znati za podvig Ivana D. Papanjina, za Antona S. Makarenka, Ivana V. Mičurina. Slavljene su i sovjetski sport. Gostovanje moskovskog „Torpeda“ uoči rata u Sofiji levida u Jugoslaviji je doživela kao prvorazredan događaj. Komunisti i ostali građani divili su se sovjetskim filmovima: „Sama“, „Pastir Kostja“ . . . Apoteoze Sovjetskom Savezu, Staljinu i sovjetskom društvenom uređenju mešale su se s građanskom propagandom protiv SSSR-a i onom iz redova partijske opozicije koja je kvalifikovana kao trocki-

stička izdaja. *Staljinov termidor* Živojina Pavlovića bio je prokažen kao najcrnja antisovjetska literatura.

Dogovor Staljina i Hitlera nije ni u KPJ prošao bez sporadičnih manifestacija defetizma. Jedan delegat je na Petoj konferenciji KPJ naveo da je sovjetsko-nemački pakt izazvao „najveću zabunu, s obzirom na ukorenjenu mržnju prema fašizmu“. KPJ je, takođe, usvojila ocenu o imperijalističkom karakteru rata. U proglasu „Radnom narodu Jugoslavije“, objavljenom povodom 1. maja 1940. engleski i francuski imperijalisti okrivljeni su za napad na treću imperijalističku silu, Nemačku, u cilju njenog pokoravanja i prisiljavanja na kapitulaciju. Od naroda Jugoslavije se tražilo da ne dozvole da budu uvučeni u „ratnu avanturu protiv Sovjetskog Saveza“. Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak isticao je parole o demobilizaciji vojnika i rezervista, koje su naišle na kritiku CK KPJ. Socijaldemokratija je još na Petoj zemaljskoj konferenciji napadana kao izdajnička snaga. KPJ je zaista napadala zapadne sile kao vinovnike ratnog požara, ali, za razliku od drugih komunističkih partija u svetu, od polovine 1940. nije štedela ni fašističke sile. Uza sva ova kolebanja, KPJ je smatrala da je politika saradnje SSSR-a s Nemačkom kratkotrajna i da su u tekućem ratu mogućni najrazličitiji preokreti, s kojima se mora računati. Parole o zapadnom imperijalizmu i izdaji socijaldemokratije svakako su uticale na borbe revolucionarnog pokreta i radne mase, kao i svaka propaganda, ali su bile praćene sprovođenjem antifašističkih priprema, s obzirom da partijsko vodstvo nije gubilo iz vida prirodu fašizma i međunarodnu i unutrašnjopolitičku situaciju. Uprkos parolama, preuzimanim iz propagandnog arsenala Kominterne, KPJ je izgrađivala politiku odbrane zemlje. Josip Broz se kritički osvrtao na shvatanja komunista koji su u jesen 1939. govorili kako Hrvati ne treba da brane Jugoslaviju ako se prethodno ne reši hrvatsko pitanje; nasuprot njima, on je smatrao da se u odbrani Jugoslavije od agresije, moraju ujediniti sve snage i da se moraju zadovoljiti nacionalni zahtevi Hrvata i dati demokratska prava ostalim jugoslovenskim narodima. Velike demonstracije studenata i radnika u Beogradu 14. decembra 1939. protiv fašizacije zemlje, gušenja sloboda, rata i skupoće, rasturene su surovom žandarmerijskom intervencijom. Pored Mirka Lukovića, poginulo je ili smrtno ranjeno još četvoro demonstranata, među kojima Bosa Milićević i Živan

Sedlan, a lakše ranjeno je bilo na desetina radnika i studenata. Nakon sloma Francuske, Josip Broz je pisao da narodi Jugoslavije neće fašizam i totalitaran sistem niti žele da postanu roblje nemačke i italijanske finansijske oligarhije, kao što nikada nisu hteli da se pomire ni s polukolonijalnom zavisnošću koju su im nametnule zapadne demokratije posle prvog imperijalističkog rata.

Izjašnjavajući se za saradnju sa svim grupama spremnim da brane nezavisnost Jugoslavije, KPJ je čuvala svoju organizacionu samostalnost i ideološki integritet. Rukovodstvo nije dozvoljavalo da se KPJ ideološki rastvara niti da se prilagođava nacionalističkoj i, uopšte, buržoaskoj ideologiji. Odbacivalo se držanje koje je — prema onovremenoj terminologiji — značilo „prirepaški odnos” prema građanskim strankama. Članovi partije koji su dovodili u pitanje njenu jedinstvenost, njenu akcionu sposobnost i organizacionu čvrstinu, odlučno su napadani, pri čemu se nije marilo za oštrinu kvalifikacija („špijuni”, „trockisti”, „provokatori”).

Tito je još iz Pariza, aprila 1937, ocenjivao da je trockizam klasni neprijatelj radničke klase prema kojemu ne sme biti milosrđa. U to vreme citirala se Staljinova ocena trockizma: „Savremeni trockizam nije politička struja u radničkoj klasi, nego besprincipijelna i bezidejna banda štetočina, diverzanata, uhoda, špijuna, ubica, banda zakletih neprijatelja radničke klase, koja radi po narudžbini špijunskih odeljenja inostranih država.” Po Brozu, trockisti su se iskazivali kao komunisti i protivnici oportunističke linije partije, a kritikovali Sovjetski Savez; ustajali su protiv autoriteta rukovodećih partijskih funkcionera, „buškali” sa strane i rušili partijsku disciplinu i poverenje prema partijskom rukovodstvu. Razlikovao je „svjesne trockiste” i one koji „nesvjesno padaju u trockizam”. Jedinstvo partije, njena akciona sposobnost i organizaciona čvrstina su postale svetinje.

Peta zemaljska konferencija jugoslovenskih komunista utvrdila je strategiju odbrane zemlje u vreme dok je bio na snazi sporazum između Moskve i Berlina. Sile zapadnog bloka i socijaldemokratije napadane su kao imperijalističke. U predstojećoj revolucionarnoj borbi KPJ nije uzimala u obzir oktobarsko iskustvo kao konkretnu inspiraciju koju treba ponoviti sa reprizom barikadnih bitaka (što ne znači da su među pojedincima takve predstave bile sasvim iščezle, o čemu svedoči

umnožavanje, još 1941. godine, Lenjinovih uputstava kako se treba boriti protiv carske konjice u prvoj ruskoj revoluciji), i uz jednovremeni juriš na centar kapitalizma (iako su se iluzije o brzom porazu fašizma posle ulaska SSSR-a u rat javile), odnosno uz obračun rada i kapitala u najogoljenijem obliku. Nadvladavala je analiza koja je proisticala iz boljeg poznavanja nacionalnih uslova. No, KPJ se nije odricala opšte koncepcije o svetskoj revoluciji i slomu imperijalizma. Prećutno je odbačena i stara kominternistička teza, koja je dugo živela i u praksi KPJ, o Jugoslaviji kao veštačkoj tvorevini prvog imperijalističkog rata.

Sovjetski Savez se u akciji i propagandi KP predstavljao kao zemlja napretka, dosledan borac za mir i zaštitnik malih naroda koji je doneo oslobođenje narodima Belorusije, zapadne Ukrajine, Besarabije, Bukovine, Litvanije, Estonije i Letonije. Jugoslovenski pesnik-komunista pevao je, u bolnici, onoga dana kada su Sovjeti ušli u baltičke republike: „Doktore, danas ne meri moje bilo, jer ono kuca na bilu Rige". Svi koji su na ove postupke gledali kao na novu podelu Poljske i tajne ugovore s Trećim Rajhom, osvajačku politiku i širenje SSSR-a, proglašavani su za neprijatelje partije i imperijalističke špijune. Antifašističko opredeljenje jugoslovenskih komunista nosilo je znatne primese kominternističke terminologije u analizi nove etape međunarodnih odnosa, izražavajući očigledni nesklad između prakse i propagandnog rečnika. U našoj i stranoj istoriografiji se, pored unutrašnjeg uzroka ovakvom opredeljenju, ne previđaju ni međunarodni motivi SSSR-a da stavi do znanja Nemačkoj svoje interese u balkanskom prostoru jednako kao u Poljskoj i na Baltiku — pogotovu od leta 1940. kada je povraćajem Besarabije i Bukovine i Sovjetski Savez došao na prag Balkana — i, na drugoj strani, objektivni interes SSSR-a da se Nemačka zaglibi u ratu na Balkanu i na taj način što više udalji od Istoka.

Posle sloma Francuske i održavanja Pete zemaljske konferencije KPJ, od 19. do 23. oktobra 1940. u Dubravi, predgrađu Zagreba, kojoj je prisustvovalo 105 delegata, odbrana zemlje potvrđena je kao najpreči zadatak komunista. Ona je značila otpor fašizmu, a ne zaštitu starih društveno-ekonomskih odnosa i režima nacionalnog bespravlja. Partija pri tome nije imala iluzija o odbrambenim mogućnostima Jugoslavije, a bila je svesna i defetističkog raspoloženja njenih političara i vojnih

vrhova. Naglašavajući da ratna opasnost neposredno ugrožava Jugoslaviju, Peta zemaljska konferencija je zahtevala oslon na SSSR i usvojila konkretne zadatke komunista u borbi protiv rata.

Konferencija je razradila političku liniju KPJ u uslovima drugog svetskog rata. Partija je radila u saglasnosti s Kominternom, ali je, za razliku od drugih komunističkih partija, samostalnije i slobodnije tumačila njenu generalnu liniju, analizirajući nacionalnu stvarnost i odnose snaga u zemlji i međunarodnoj zajednici.

KPJ je potiskivala sterilne klasne konfrontacije, izolaciju, organizacionu učaurenost, ultraradikalnu revolucionarnu frazeologiju, uopšte bučne parole, ističući opasnost od fašizma kao glavnog neprijatelja, zahtevajući da se grupišu sve demokratske snage, sprovodi demokratizacija poretka, ojačaju partijski redovi na selu i doprinese razradi pogleda na rešavanje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji. Nova, narodnofrontovska shvatanja probijala su se uprkos otporu sektašva i starog stila u prilazu stvarnim uslovima borbe radničke klase i njene avangarde. U KPJ je preovladavala politička koncepcija da budućnost revolucije leži u povezivanju komunista s masama i usredsređivanju na saradnju s narodom u borbi protiv fašizma.

Peta zemaljska konferencija doprinela je organizacionom učvršćivanju KPJ i formulisanju njene nacionalne politike. Sa stanovišta organizacionog razvitka Partije, od posebnog značaja je bila činjenica što se Peta zemaljska konferencija pripremala na partijskim konferencijama nacionalnih organizacija Hrvatske i Slovenije, i pokrajinskih organizacija Srbije, Crne Gore, Makedonije, Bosne i Hercegovine, Vojvodine i Dalmacije, kao i oblasne organizacije za Kosovo i Metohiju. Na ovim konferencijama, održanim od maja do septembra 1940, učestvovalo je oko 1.500 delegata KPJ. Uoči zagrebačke konferencije, KPJ je brojala preko 6.500, a SKOJ 18.000 članova. Rukovodstvo KPJ pridavalo je od prvog dana izvanredan značaj obnovi i razvitku SKOJ-a kao jezgra naprednog omladinskog pokreta Jugoslavije, što je posvedočeno i na Šestoj zemaljskoj konferenciji SKOJ-a, održanoj 8. i 9. septembra 1940. u Zagrebu, koja je izabrala Centralni komitet s Ivom Lolom Ribarom na čelu. Veći značaj dobilo je i ideološko obrazovanje komunista, zahvaljujući radu Partijske škole CK KPJ u Makedoniji i Zagrebu i partijskim tečajevima u drugim krajevima, za čije je organizo-

vanje partijsko rukovodstvo zadužilo Krsta Popivodu i Pavia Papa.

Na Petoj zemaljskoj konferenciji referat o organizacionim pitanjima podneo je Josip Broz; o političkim pitanjima Edvard Kardelj; o sindikalnim Aleksandar Ranković; o agrarno-seljačkom pitanju Ivan Milutinović; o nacionalnom Milovan Đilas; o agitaciji i propagandi Boris Kidrič; o omladini Ivo Lola Ribar; o radu među ženama Vida Tomšić; o radu u vojsci Mitar Bakić; o tehnicima i konspiraciji Pavle Pap i o narodnoj pomoći Dragan Pavlović. Konferencija je izabrala nov Centralni komitet s Josipom Brozom Titom na čelu kao generalnim sekretarom KPJ. Prema rekonstrukciji Josipa Broza, u Centralni komitet izabran je još 21 član, i to: Spasenija Babović, Jakov Blažević, Milovan Đilas, Vlada Janjić, Edvard Kardelj, Boris Kidrič, Rade Končar, Vicko Krstulović, Franc Leskošek, Božo Ljumović, Miha Marinko, Ivan Milutinović, Moša Pijade, Đuro Pucar, Aleksandar Ranković, Ivo Lola Ribar, Stipe Romac, Metodije Šatorov, Vida Tomšić, Žarko Zrenjanin i Sreten Žujović. Za kandidate za CK KPJ izabrani su, ili ubrojani na osnovu funkcija koje su vršili: Jovan Kovačević, Josip Kraš, Miloš Matijević, Orce Nikolov, Marko Orešković, Vladimir Popović, Pavle Pap, Krsto Popivoda, Franc Salamon, Momir Tomić, Miloš Zidanšek, Boro Vukmirović, Svetozar Vukmanović, Košta Stamenković, Tone Tomšić, Dragan Pavlović i Jusuf Tulić. Politbiro su sačinjavali Josip Broz, Edvard Kardelj, Aleksandar Ranković, Milovan Đilas, Franc Leskošek, Rade Končar i Ivan Milutinović.

Što se tiče nacionalnog pitanja, Konferencija je zauzela gledište da je hrvatsko pitanje rešeno na buržoaski način, ali ne sasvim zadovoljavajuće ni za buržoaziju. Jednu od posledica Sporazuma o Banovim Hrvatskoj predstavljao je i raspad Udružene opozicije. KPJ se izjasnila protiv nacionalnog ugnjetavanja nacionalnih manjina, a za njihovu ravnopravnost. Mujo Pašić je na Konferenciji govorio u prilog autonomiji Bosne i Hercegovine, saglasno shvatanjima bosansko-hercegovačke studentske omladine i njenim zahtevima za autonomnošću zemlje naseljene Srbima, Muslimanima i Hrvatima. Konferencija se izjasnila za nacionalnu ravnopravnost ugnjetenih naroda i nacionalnih manjina Jugoslavije: za ravnopravnost i samoodređenje makedonskog i crnogorskog naroda, za „istinsko rešenje nacionalnog pitanja Hrvata i Slovenaca“, za slobodno oprede-

ljenje naroda Bosne i Hercegovine, za slobodu i ravnopravnost „arnautskih manjina, kao i mađarske, rumunske, nemačke i drugih nacionalnih manjina u Vojvodini“. Na kritiku delegata naišao je šovinizam predstavnika KP za Makedoniju Metodija šatorova, koji je borbu protiv srpskih metoda ugnjetavanja Makedonaca hteo da pretvori u borbu protiv svih Srba naseljenih u Makedoniji.

Kao što pokazuje Rezolucija Pete zemaljske konferencije, objavljena u *Proleteru*, rukovodstvo KPJ je na osnovu analize celokupne situacije uspelo da izvuče zaključke koje je kasniji razvitak potvrdio. Među njima je najvažniji bio onaj da se fašistička opasnost našla nadomak Jugoslavije i da odbrana zemlje postaje imperativ komunista.

Skoro u isto vreme dok su prozapadne građanske snage konsultovale London da li da sruše vladu Cvetković-Maček-Kulovec, to isto je, u jesen, radila i KPJ u Moskvi. Kominternu je usmeno konsultovana da li da se ruši vladu Cvetković-Maček. Pod novom vladom komunisti su razumevali radničko-seljačku vladu koja bi rukovala oružanim otporom protiv porobljivanja naroda Jugoslavije. Rukovodeći predstavnici Kominterne su isticali da bi uvođenje diktature proletarijata u Jugoslaviji značilo izolaciju KPJ i poslužilo imperijalističkim silama da se umešaju u poslove Jugoslavije. S druge strane se navodilo da se KPJ mora osloboditi „špekulacija“ o pomoći Crvene armije. Predstoji borba pod parolom nezavisnosti, mira, protiv kapitulantskih tendencija u redovima buržoazije i njene vlade pred nemačkim i italijanskim imperijalizmom, protiv podele Jugoslavije. Nije bila reč o isticanju parole o odbrani granica jugoslovenske državne tvorevine, ni o dizanju oružanog ustanka i pružanju otpora kao izolovane snage napadu stranih imperijalističkih sila, već o podržavanju svake težnje za organizovanjem vojnog otpora u narodu, građanstvu i vojsci da bi se pojačao otpor kapitulantskim tendencijama. U završnom delu odgovora Kominterne, koji su formulisali Vilhelm Pik, Palmiro Toljati, Klement Gotvald i Dimitrije Z. Manjuilski, stajalo je da je zadatak KPJ, ukoliko dođe do podele jugoslovenske države na države pod nemačkim protektoratom, da organizuje mase za borbu protiv buržoaske izdaje i nasilnih mera fašista.

Komunistička partija Jugoslavije je po svom tipu i stilu rada u predvečerje revolucije bila jedinstvena, monolitna i centralistička organizacija. Prevagu je odnosio centralizam

odlučivanja, s neprikosnovenošću odluka viših rukovodstava. Ovaj centralizam se naročito ogledao u formulisanju strategijsko-političkih odluka i generalne linije. Odluke najvišeg tela važile su za sva rukovodstva i sve članove. Veze s Kominternom koncentrisane su u rukama generalnog sekretara CK KPJ. Centralističko obeležje je naročito imala kadrovska politika. Po nekim spoljnim obeležjima KPJ je mogla da se označi kao sektaška organizacija (borbeni fanatizam, disciplinovanost članstva, militantni nastup prema protivnicima, isključivost, asketski moral, stroga društvena i lična odgovornost), ali se na drugoj strani članstvo sve više oslobađalo delovanja isključivo u okviru komunističkih „ćelija“, težilo se osvajanju političkog prostora, nadahnjivanju na vrelima života, zalagalo za uspostavljanje što više dodira s ljudima demokratske orijentacije, naravno uz zadržavanje svog uticaja kao rukovodećeg. „Politika savezništva“ nije značila da se partija lišavala svog organizacionog i ideološkog identiteta. Borba za organizaciono učvršćenje KPJ uoči rata poznata je kao njena „boljševizacija“, što je podrazumevalo izgradnju nesalomljivog organizma u kojem su lični interesi bivali podređeni opštim interesima pokreta i revolucionarne borbe, nezamislive bez čvrstog i jedinstvenog revolucionarnog subjekta. Organizacija se stavljala iznad ličnosti. Boljševizacija je zahtevala obavezno izvršenje odluka viših rukovodstava, zaoštavanje „proleterskog centralizma i internacionalizma“. Partijski zadaci stavljeni su iznad svega. Na nebudnost u partiji se gledalo kao na „gnjili liberalizam“. Uspostavljanjem punog nadzora nad životom komunista, nije se razgraničavala privatna i javna strana rada članova. Generalni sekretar KPJ Josip Broz je pisao Kominterni da „skromnost, disciplina, požrtvovanost i bezgranična odanost Partiji Lenjina-Staljina i djelu radničke klase treba da budu svojstva svakog člana Partije“.

Profesionalni revolucionari činili su stub organizacije. Iako ne i formalno, oni su bili faktički avangardno jezgro KPJ. Biografije ovih revolucionara govore o ljudima koji su po pravilu prošli kroz školu robijašnice, radili ili se školovali u SSSR-u, Austriji, Čehoslovačkoj, Belgiji, Francuskoj, SAD i drugim evropskim i vanevropskim zemljama, borili se u španskom građanskom ratu u internacionalnim brigadama, imali klasno provereno držanje pred policijom ili klasnim sudom. Bilo je u KPJ i istaknutih kadrova koji nisu boravili u inostranstvu i

prošli kroz škole Kominterne, što praktično čini dve kategorije komunista, različitog životnog iskustva. Žrtvujući se za revoluciju, mnogi od ovih profesionalnih partijskih boraca nisu uspjeli da završe škole ili da se posvete mirnodopskim pozivima. Za profesionalnog revolucionara bilo je nedopustivo da podleže slabostima „malograđanske sentimentalnosti“. Dobar komunist smatrao se, samim tim, poklonikom Staljina, koji je za njega inkarnacija „genijalnog vođe međunarodnog proletarijata i inspiratora svih naših pobjeda“. Svaka sumnja unutrašnjeg karaktera u Staljina izazivala je unutrašnji rascep, a ukoliko je javno iznošena ocenjivala se kao jeres. Moskovski procesi koji su gutali decu oktobarske revolucije i najbolji kadar Crvene armije, sa stranim revolucionarima, među kojima je bilo i Jugoslovena, uznemiravali su savest komunista, ali nisu mogli poljuljati njihov idealizam. Optužbe Andreja J. Višinskog prihvatane su kao isključiva istina. Fanatična vera je bila pretpostavka integriteta revolucionara. Zadržavao se neki religiozni odnos prema ispravnosti sovjetske stvari i nepogrešivosti staljinističke ortodoksije. Živelo se za buduću revoluciju. I suviše su bila živa sećanja na ranije delovanje frakcija, infiltraciju konfidenata u partijske redove i razorne posledice „provala“ da bi se lako moglo na njih ponovo pristati, a na drugoj strani oktobarska revolucija i Lenjin napadani su u građanskom svetu još od 1917. godine.

KPJ je pred aprilski rat imala u svom sastavu preko 300 profesionalnih revolucionara. Generalni sekretar CK KPJ Josip Broz je održavao vezu s Kominternom kurirskom vezom i radio-putem. Uoči rata Tito je s Josipom Kopiničem postavio u Zagrebu radio-stanicu za veze s Kominternom. KPJ je prestala da se finansira iz Moskve, ali su preko Dimitrija Manjuilskog — odgovornog u Kominterni za sredstva — KPJ dodeljivani novčani iznosi u dolarima za obavljanje specijalnih zadataka KPJ i rashoda njenog rukovodstva, za stvaranje obaveštajnih punktova Kominterne, nabavku „tehnika“, itd.

Kadrovska partija je zadržavala stroga merila prijema članova, proveranih pre svega u radu, životu, prilikom izvršenja partijskih zadataka. KPJ je prebacivala aktiviste iz jedne pokrajine u drugu da bi se izgubilo osećanje „lokalnog patriotizma“. Uoči aprilskog rata Aleksandar Ranković je po odluci Politbiroa CK KPJ bio na partijskom radu u Hrvatskoj, a Rade Končar u Srbiji; ove privremene raspodele dužnosti služili-

le su za prenošenje iskustava iz različitih partijskih sredina. Iz razloga operativno-političke efikasnosti, a na drugoj strani radi obezbeđivanja svoje rukovodeće uloge i sprovođenja partijske linije, Josip Broz je u zemlji maja 1938. izdejtvoavao odluku da operativni deo rukovodstva s pravom odlučivanja za KPJ čine rukovodeći komunisti onog područja na kome se u datome trenutku nalazio generalni sekretar Partije. Rukovodstva su sastavljena na principu kombinacije starih i mladih kadrova. Stvarane su organizacije u onim krajevima Jugoslavije u kojima je KPJ bila slabije razvijena: u Makedoniji, na Kosovu i Metohiji, u Bosni i Hercegovini. Pojačan je ideološki rad. *Historija Svesavezne komunističke partije (boljševika)* pretvorena je u glavni ideološko-politički priručnik jugoslovenskih komunista. Poklanjao se sve veći značaj i radu u vojsci; Peta zemaljska konferencija je oktobra 1940. obrazovala Vojnu komisiju, s Mitrom Bakićem na čelu.